

VASILE CHIRICA, ILIE BORZIAC, NICOLAE CHERETRARU, *Gisements du Paléolithique supérieur ancien entre le Dniestr et la Tisza*, în BAI, V, Editura Helios, Iași, 1996, 332 p., 110 fig.

Gisements du Paléolithique supérieur ancien entre le Dniestr et la Tisza, rezultat al colaborării dintre cercetătorul ieșean Vasile Chirica și colegii săi din Republica Moldova, Ilie Borziac și Nicolae Chetru, reprezintă o sinteză asupra așezărilor paleoliticului superior vechi, din spațiul cuprins între Nistru și Tisa.

Lucrarea este structurată pe patru capitole: I. *Introduction* (I. Borziac, V. Chirica); II. *Les sites du Paleolithique supérieur ancien situés entre le Dniestr et la Tissa* (V. Chirica - II.B - II.I; I. Borziac, N. Chetru - II.A); III. *Présentation générale du Paléolithique supérieur ancien du Dniestr à la Tissa* (V. Chirica, I. Borziac); IV. *Conclusions* (I. Borziac, V. Chirica). Sesiună mici neconcordanțe între titlurile capitolelor și aceleiași titluri său cum apar ele la sumar.

După cum se precizează în primul capitol, unul dintre scopurile urmărite de autor este introducerea în circuitul științific a materialelor arheologice, care aparțin paleoliticului superior vechi, din spațiul carpato-nistrean. „Ce travail a été demandé par les spécialistes occidentaux parce que le territoire en question, tout comme la période analysée constituent des tâches blanches de la littérature de spécialité avec les difficultes connues dans le domaine de l'information scientifique”. (p. 3). Dacă aceste pete albe se refereau, în special, la spațiul dintre Prut și Nistru, după doi ani de la apariția lucrării pe care o prezentăm, constatăm că demersul autorilor nu a rămas fără urmări. Recentul articol semnat de Marcel Otte, Pierre Noiret și Ignacio López Bayón (*Regards sur le Paléolithique supérieur de la Moldavie*, în *Cercetări Istorice*, XVII/1, Iași, 1998) este un exemplu în acest sens.

Începând cu aurignacianul putem vorbi cu siguranță despre omul modern, dar trecerea de la paleoliticul mijlociu la paleoliticul superior (implicit de la omul de Neanderthal la omul modern), rămâne încă o problemă incomplet rezolvată. În acest context se înscriu cercetările din Bulgaria (Bacho - Kiro, Temnata), Cehoslovacia (Bohumice), Ucraina (Korolevo I și II), Grecia (Kokkinopilos). Autorii își propun să adauge date noi, în lumina descoperirilor din spațiul carpato-nistrean. De asemenea, doresc determinarea caracterului culturilor timpurii ale paleoliticului superior, precum și clarificarea prezenței locuirilor szeletiene, aurignaciene și tangențial, gravettiene, timpurii, între Nistru și Tisa.

În capitolul al doilea, amplu, sunt prezentate siturile paleoliticului superior vechi, pe zone geografice: A) zona Nistru-Prut; B) zona teraselor Prutului; C) terasele Bistriței din depresiunea subcarapatică externă; D) stațiunile din Dobrogea; E) paleoliticul superior vechi din Câmpia Română; F) locuirile din Țara Bârsei; G) locuirile din Banat; H) grotile din sud-vestul Transilvaniei; I) paleoliticul superior vechi din Țara Oașului și Baia-Mare.

Capitolul al treilea este deja, după părerea noastră, un

capitol de concluzii.

În spațiul dintre Nistru și Prut, Ilie Borziac stabilește prezența a trei culturi: *cultura Brânzeni*, *cultura de Prut* și o cultură de aspect aurignacian (Climăuți I, Stâncă I, Zelenii – Hutor). *Culturile Brânzeni* îi sunt atribuite așezările de la Brânzeni (nivelul inferior), Scoc și Bobulești VI; ea este considerată ca aparținând perioadei de tranzitie de la paleoliticul mijlociu la paleoliticul superior. *Cultura de Prut* este atestată la Gordinești și, după același autor la Ripiceni – Izvor (între piesele provenite din nivelurile 1a, 1b, 2a și 2b de la Ripiceni – Izvor și cele descoperite la Gordinești sunt constatate similitudini).

O demonstrație axată pe analiza comparată a industrielor litice (pentru siturile Mitoc-Malu Galben, Mitoc Valea-Izvorului, Ripiceni-Izvor, Brânzeni și Gordinești), îl conduce pe Vasile Chirica la concluzii diferite de cele ale colegului său Ilie Borziac. El apreciază că, perioada de tranzitie de la paleoliticul mijlociu la paleoliticul superior este caracterizată de *cultura Ripiceni Brânzeni* (atestată la Mitoc-Valea Izvorului, Ripiceni-Izvor - nivelurile I.a și I.b -, Brânzeni, Bobulești VI și Scoc). Observăm deja că nivelurile I.a și I.b. de la Ripiceni-Izvor nu mai sunt integrate culturii numite de I. Broziac, *cultura de Prut*.

Ambii autori sunt de acord cu faptul că aurignacianul clasic este prezent doar la Mitoc-Malu Galben. Descoperirile de la Ripiceni-Izvor și Mitoc-Valea Izvorului pot să fie mai vechi decât cele de la Mitoc – Malu Galben, dar nu sunt aurignaciene - afirmă V. Chirica (p. 88).

În viziunea aceluiași autor, ansamblul de Gordinești I este considerat un facies separat, care se dezvoltă, probabil paralel, cu aurignacianul de la Mitoc-Malu Galben.

Unei perioade imediat următoare îi corespund descoperirile de factură aurignaciänă, identificate de Ilie Borziac la Stâncă I, Climăuți I și Zelenii-Hutor.

O ultimă fază a paleoliticului superior vechi în spațiul prout-nistrean este reprezentată – după V. Chirica – de nivelurile II.a și II.b de la Ripiceni-Izvor și de așezările de la Corpaci și Corpaci-Mâs (p. 92-93). Ilie Borziac atribuia nivelul inferior de la Corpaci culturii de Prut. Faciesul de la Corpaci susțină, într-adevăr, numeroase întrebări. Aici întâlnim, pentru prima dată într-un complex al Europei de Est, unele specifice musterianului, paleoliticului superior și mezoliticului.

Pentru spațiul dintre Prut și Tisa, evoluția comunităților paleoliticului superior vechi este influențată și de diversitatea zonelor ecologice. Există în așezările de pe terasele Bistriței câteva niveluri de locuire cu specific aurignacian, iar nivelul I de la Cetățica I (Ceahlău) ar putea să fie raportat la *Ripiceni-Brânzeni*. Dar, în Dobrogea și în Câmpia Română, *asa-zisul aurignacian* nu există, după opinia lui V. Chirica. Aceasta precizează că, este posibil să existe un facies local specific pentru Câmpia Română, facies care nu a fost încă precis definit.

Un aurignacian de tip central-european este reprezentat de câteva niveluri de locuire din Banat; specificul central-european este dat de prezența lamelor Dufour și a vârfurilor Font-Yves.

În cadrul zonei ecologice ce cuprinde Țara Oașului și depresiunea Baia-Mare, Vasile Chirica consideră că Remetea-Șomoș I (nivelul I) și Boinești (nivelul I) aparțin perioadei de trecere de la paleoliticul mijlociu la paleoliticul superior.

În ceea ce privește situația din grotile carpatiche, pe fondul paleoliticului mijlociu apar piese de silex evolute. Pentru spațiul dintre Carpați și Tisa nu s-a descoperit decât o singură vatră într-un nivel de locuire aparținând paleoliticului superior (Călinești II-Oaș), deci nu a existat posibilitatea de a data aceste locuirii. Având în vedere cronologia locuirilor musteriene din peșterile carpatiche, se poate admite că apariția primilor reprezentanți ai paleoliticului superior este contemporană cu începutul locuirilor gravettiene de la Mitoc-Malu Galben.

Ultimul capitol conține trei subcapitole: 1. *La caractérisation des industries, la typologie, la place des établissement dans le système du Paléolithique supérieur de la zone prise en considération*; 2. *Les problèmes de la transition du Mustérien au Paléolithique supérieur a partir des exemples des établissements moustériens et des couches prématuées du Paléolithique supérieur de la région carpatho-dnistréenne* (sunt propuse trei modele pentru tranzitia de la musterian la paleoliticul superior); 3. *L'environnement, l'écologie, le ménage de l'homme dans la période du Paléolithique de la région carpatho-dnistréenne*.

Lucrarea pe care o prezentăm, *Gisements du Paléolithique supérieur ancien entre le Dniestr et la Tissa*, are avantajul unui aparat critic vest-european, mult utilizat de către preistoricieni.

PETRE ROMAN, ALEXANDRU PĂUNESCU, *Ostrovul Corbului*, editie bilingvă (română și germană), în cadrul Programului de cercetare: Cercetări asupra pre- și protoistoriei ținuturilor Dunării de Jos/ Forschungen zur Ur-und Frühgeschichte des unteren Donaugebietes, I. 1, Editura Caro, București, 1996, 214 p.

În cadrul programului Cercetări asupra pre- și protoistoriei ținuturilor Dunării de Jos, a apărut la București volumul I. 1, *Ostrovul Corbului*, conținând două contribuții (caiete) distinse: 1. a: *Istoricul cercetării. Săpăturile arheologice și stratigrafia*, de Petre Roman și 1. b: *Locuirea mezolitică de tip Schela Cladovei*, de Alexandru Păunescu.

Rodul unei colaborări inițiate în 1993 între Institutul Român de Tracologie și Comisia pentru Cercetarea Preistoriei Balcanilor de pe lângă Academia de Științe din Heidelberg, seria inauguratează cu acest volum se integrează într-un amplu program interdisciplinar, transregional, având ca scop prezentarea rezultatelor cercetărilor asupra pre- și protoistoriei ținuturilor de la Dunărea de Jos, puncte de legătură între spațiul egeo-anatolian și Europa centrală. Lucrările care urmează să apară își propun să se constituie într-un instrument de lucru util tuturor celor interesați de istoria teritoriului dintre Carpați și Balcani. Alături de seria I, care prezintă rezultatele cercetărilor arheologice, vor apărea și monografii din alte domenii, conexe în seriile: II - Lingvistica; III - Antropologia și IV - Etnologia.

Pentru facilitarea circulației informației, publicațiile vor fi bilingve (în cazul de față în limbile română și germană).

Inițind publicarea rezultatelor cercetărilor arheologice de la Ostrovul Corbului, volumul semnat de Petre Roman și

De remarcat este și ilustrația bogată, absolut necesară unei lucrări de acest gen. O singură observație: tocmai pentru situl de la Mitoc-Malu Galben nu este prezentată (ilustrată) o secvență stratigrafică. Sperăm să ofere mai multe informații viitoarea monografie Mitoc-Malu Galben, anunțată de cercetătorul V. Chirica într-un articol recent, monografie ce ar urma să fie realizată în colaborare cu Institutul Regal de Științe Naturale din Bruxelles și cu Universitatea din Liège. Continuarea cercetării sitului de la Mitoc-Malu Galben poate să aducă noi elemente, atât în problema apariției aurignacianului între Nistru și Tisa, cât și în problema așa-numitului *proces de gravettizare*.

Mentionăm prezența, la sfârșit, a unei recenzii: Carlo Peretto (coord.), *Le industrie litiche del giacimento paleolitico di Isernia La Pineta. La tipologia, le trace di utilizzazioni, la sperimentazione*, Instituto Cosmo Iannone Editore, Isernia, 1994, semnată Codrin Chirica.

Să amintim și faptul că, lucrarea prezentată a fost precedată de o altă sinteză (referitoră tot la paleoliticul superior): Vasile Chirica, *The Gravettian in the East of the Romanian Carpathians*, în BAI, III, Iași, 1989, contribuind astfel la mai bună cunoaștere a acestei perioade.

În încheiere, apreciem că problemele abordate în Gisement du Paléolithique supérieur ancién entre le Dniestr et la Tissa rămân de actualitate. Cu siguranță, după depășirea obstacolului datărilor încă incerte, măcar o parte dintră aceste probleme își vor găsi o soluție!

GIANINA BUZEA

Petre Roman, Alexandru Păunescu, Ostrovul Corbului, editie bilingvă (română și germană), în cadrul Programului de cercetare: Cercetări asupra pre- și protoistoriei ținuturilor Dunării de Jos/ Forschungen zur Ur-und Frühgeschichte des unteren Donaugebietes, I. 1, Editura Caro, București, 1996, 214 p.

Alexandru Păunescu este dedicat doamnei prof. dr. Waldtraut Schrickel, membru de onoare al Institutului Român de Tracologie, "în semn de prețuire pentru activitatea științifică și didactică și pentru contribuția însemnată la apariția seriei de monografii a Comisiei pentru Studierea Preistoriei Balcanilor și a celei intitulate *Contribuții la arheologia pre- și protoistorică a spațiului cultural mediteranean*".

Seria caietelor este programată să succeda până la litera o continuând astfel: 1. c. *Așezarea și morfintele culturii Starcevo-Criș*; 1. d. *Așezarea culturii Sălcuță*; 1. e. *Cimitirul eneolic*; 1. f. *Așezarea culturii Cojofeni*; 1. g. *Așezarea culturii Glina*; 1. h. *Descooperiri de tip Bubanj III-Vecina*; 1. i. *Așezarea grupului Gornea-Orlești*; 1. j. *Descooperiri ale culturii Verbicioare*; 1. k. *Așezarea culturii Gârla Mare*; 1. l. *Descooperiri hallstattiene*; 1. m. *Descooperiri ale culturii dacice*; 1. n. *Descooperiri din perioada daco-romană*; 1. o. *Descooperiri postromane*.

Cunoscută ca stațiune arheologică încă din 1921, așezarea de la Ostrovul Corbului a fost cercetată sistematic în cadrul săpăturilor de salvare impuse de construcția sistemului hidroenergetic și de navegație de la Portile de Fier II, în intervalul 1970-1984, timp în care s-au obținut date științifice de o valoare deosebită și un material documentar excepțional de variat.

Insistând asupra condițiilor fizico-geografice favorabile care au permis succesiunea comunităților umane la Ostrovul Corbului începând din mezolitic și aproape fără întrerupere până în perioada postromană, Petre Roman consideră așezarea în discuție "o arhivă milenară a civilizațiilor danubiene" de o excepțională importanță pentru preistoria României și pentru unele etape (mai ales daco-romană) ale istoriei sale vechi.

După istoricul cercetărilor, Petre Roman prezintă locul de desfășurare a săpăturilor și planul acestora, subliniind condițiile specifice care au influențat munca echipei de specialiști de la Ostrovul Corbului. Este apoi detaliată stratigrafia celor două mari sectoare (A și B) fragmentată de enumerarea situațiilor întâlnite în fiecare secțiune sau grup de secțiuni. Trebuie remarcată situația stratigrafică deosebit de complexă, determinată atât de apropierea apelor fluviului (provocatoare de inundații), cât și de deranjamentele datorate fiecărei locuri în parte.

Caietul 1. a. se încheie cu o prezentare sintetică a datelor privitoare la amplasarea și extinderea așezărilor și mormintelor fiecărei locuri. Înfașarea detaliată a rezultatelor va forma obiectul unor lucrări cu caracter monografic.

Partea a doua a volumului, caietul 1. b., inaugurează seria monografiilor prezentând *Locuirea mezolitică de tip Schela Cladovei*, sub semnatura lui Alexandru Păunescu.

Intr-un scurt istoric al cercetărilor, autorul precizează faptul că așezarea mezolitică de la Ostrovul Corbului a fost cercetată între anii 1972-1976 de către regretul Florea Mogoșanu, și, de către el însuși între 1977-1980.

Utilizând rezultatele propriilor cercetări, dar și pe cele ale lui Florea Mogoșanu, autorul prezintă, în mod sistematic, stratigrafia așezării, locuința de tip bordei și complexele de locuire, vatrile de foc și materialul arheologic.

Capitolele în care sunt prezentate rezultatele analizelor paleontologice, antropologice și palinologice precum și datele de cronologie absolută contribuie la realizarea unei imagini complete asupra locuirii mezolitice de la Ostrovul Corbului.

*

* * * *Lucrări recenzate cu privire la cultura Tripolie, apărute în Ucraina între anii 1990-1995.*

VIII. Podil's'ka istoriko-kraeznavčea konferencija, Tezi dopovidej, Kam'janeči - Podil's'kij, 1990, p. 7-23.

Cu ocazia conferinței istorico-demografice din Podolsk, la lucrările secției de arheologie au participat și cercetătorii culturii Tripolie. A. G. Kolesnikov a prezentat câteva noi situri, cu mai multe niveluri culturale, de pe Nistrul mijlociu, descoperite lângă satele Berezovoe, Loevcy, Bol'sa, Zales'e, cercetate în cadrul Expediției Nistriene. V. A. Zachariev și T. M. Radnevskaja s-au referit la rezultatele investigațiilor arheologice din anii 1987-1989 din așezarea tripoliană timpurie, de lângă satul Maleevcy, din bazinul râului Ušicy.

Possibilitatea folosirii pietrei la construcția temeliei locuințelor tripoliene, la fixarea stâlpilor, sau la baza platformei locuințelor de suprafață, a fost analizată de G. M. Buzean, pe baza materialelor descoperite în stațiunea de la Žvanec.

Concluziile îi prilejuiesc autorului o trecere în revistă a principalelor caracteristici ale culturii Schela Cladovei cu o privire specială asupra originii și sfârșitului său.

Combătând argumentat ipoteza care susține derivarea culturii Schela Cladovei din tardigravettianul de aspect mediteranean (care dispăruse deja în momentul sosirii în zonă a purtătorilor culturii Schela Cladovei), autorul, subliniind stadiul intermediu în care se află cercetarea în momentul actual, nu susține nici opinia potrivit căreia industria cuarțitică din cultura Schela Cladovei ar trebui pusă pe seama unei supraviețuiri locale a culturilor paleolitice cuarțitice bănățene.

În ceea ce privește sfârșitul acestei culturi, chiar dacă nu se poate preciza cu certitudine momentul în care ea și-a încheiat evoluția în zona Porților de Fier, oricum, nu se poate vorbi de o derivare a neolicului de tip Starčevo Criș din cultura Schela Cladovei, având în vedere faptul că primii purtători ai culturii neolitice au ajuns în zonă într-un moment în care comunitățile mezolitice părăsiseră deja regiunea în discuție.

Versiunilor românești ale celor două caiete le succed cele în limba germană (traducătorii textului românesc în limba germană sunt Saviana Diamandi pentru lucrarea domnului Petre Roman și Cristian Schuster pentru cea a domnului Alexandru Păunescu). Ambele sunt completate cu o ilustrație deosebit de bogată, excelent realizată grafic, prezentând planuri, profile, fotografii ale complexelor în timpul cercetărilor și principalele tipuri de artefacte descoperite.

În încheiere, subliniem importanța programului de cercetare în care se integrează lucrarea prezentată.

Importanța prezentării integrale a rezultatelor cercetărilor arheologice din stațiunea de la Ostrovul Corbului este cu atât mai mare cu cât suprafețele cercetate sunt astăzi sub apă.

În ceea ce privește monografia locuirii mezolitice ea aduce noi elemente în cunoașterea culturii Schela Cladovei, cea mai bine documentată cultură mezolitică de pe teritoriul României.

SENICA TURCANU

Remarcând în cadrul comunității Cucuteni-Tripolie existența "culturii Žvanec", T. G. Movșa a menționat 18 trăsături specifice ale monumentelor din bazinile cursurilor mijlocii ale râurilor Prut și Nistru, unde este conturată această cultură.

I. I. Zaec a prezentat câteva aspecte privind cercetarea așezărilor tripoliene din regiunea Bugului Sudic (etapele Cucuteni A₄-Tripolie B₁₁) de lângă satele Stepanova și Ivan'ki. Comunicarea lui S. O. Gusev a vizat monumentele tripoliene din etapa mijlocie de pe cursul mijlociu al râului Bug, descoperite și cercetate în ultimii ani, Kožuchov, Kirilovka, Lysogorka, Sosny.

E. V. Cvek și I. I. Movčan au elaborat periodizarea olăriei tripoliene, desemnând trei etape: timpurie (formarea producției ceramice), mijlocie (dezvoltarea) și târzie (apogeul dezvoltării).

Informațiile despre cercetarea a două așezări tripoliene, de către profesorul - etnograf Z. M. Kuzemskij, din depresiunile

Monaski și Briculai, de pe cursul mijlociu al râului Ușicy, se regăsesc în materialul semnat de V. A. Zachariev și M. V. Sanickij.

M. A. Peleșcișin a prezentat noile materiale ale investigațiilor arheologice din așezările tripoliene târziu, de la hotarele regiunilor Podolia și Volânia de Vest, monumente de tip Horiv.

Analizând îmbinarea relativ stabilă a simbolurilor în pictura ceramică tripoliene, din etapa Tripolie C₁, T. M. Tkaciuk a presupus posibilitatea apariției scrisului ieroglific la populația așezărilor din grupul Tomașevka la nivelul semnelor talice, formularele sfinte.

Informația cu privire la așezarea tripoliană Stena I, situată pe cursul mijlociu al Nistrului, a fost prezentată de O. O. Iakubenko. Autorul a analizat detaliat complexul ceramic din așezare, descriind inventarul puțin numeros și atribuind așezarea grupului regional Petreni.

Ochorona ta ochoronni doslidžennea pam'eatok archeologij na Ukraine, Tezi dopovidej ta novidomleni naukovo-praktičnogo seminary, Vinica, 1990, p. 83-84.

Culegerea conține rapoartele și comunicările prezentate la seminarul interregional, consacrat problemei teoriei și metodicii ocrotirii monumentelor arheologice (săpături de salvare) în unele regiuni ale Ucrainei în anul 1989.

E. V. Cvek și I. I. Movčan s-au referit la lucrările de salvare a monumentelor culturii Tripolie. În anii 1988-1989 au fost cercetate mai multe așezări tripoliene: cele din perioada mijlocie de lângă satul Troseatničik, raionul Trosteanec, regiunea Vinica; așezarea cu mai multe niveluri culturale din apropierea satului Berezovka, raionul Gaivoron, regiunea Kirovograd, de la începutul culturii tripoliene dezvoltate și un complex pentru extragerea și prelucrarea silexului în apropierea satului Korobcino, raionul Novo-mirgorod, regiunea Kirovograd.

Rannezemledel'českie poselenija - giganti tripol'skoi kul'tury na Ukraine. Tezisy dokladov I polevogo seminara, Talianki, 1990, Kiev, 1990, 222 p.

Această culegere de rapoarte și comunicări se referă la cercetarea celor mai mari stațiuni agricole din Lumea Antică: germanii "orașelor" din Europa de Est în mileniile V-III î.e.n.; studierea cronologiei și modului de construcție a locuințelor; a economiei și culturii; relațiile triburilor tripoliene cu culturile vecine. S-a pus și problema unui program de studiere a marii moșteniri a popoarelor din Europa pe teritoriul Ucrainei.

Problemele generale cu privire la studierea așezărilor agricole au fost examineate în materialele semnate de I. T. Černeakov, V. G. Zbenovič, N. M. Šmaglij, M. Iu. Videjko, V. M. Masson, E. V. Sajko. Pe lângă problemele referitoare la elaborarea și perspectivele programelor de cercetare științifică a culturii Tripolie (I. T. Černeakov, N. M. Šmaglij), a fost analizat și fenomenul așezărilor tripoliene mari, din diferite puncte de vedere. V. M. Masson susține imposibilitatea dezvoltării așezărilor tripoliene spre tipul urban, datorită fenomenelor de stagnare în economie. E. V. Sajko a examinat teoretic această problemă, subliniind deosebirea stadală a diferențelor tipuri de

populare: orașe și orașe-sate, neconsiderând așezările-gigant drept orașe. V. G. Zbenovici consideră stațiunile mari drept locuri de concentrare a populației în condițiile primejdiei externe, care sunt lipsite de caracteristicile procesului timpuriu de urbanizare și prin urmare, ideea despre "proto-orașul" tripolian, trebuie considerată greșită. Totuși, N. M. Šmaglij și M. I. Videjko, pe baza rezultatelor generale ale cercetărilor arheologice susțin concepția "proto-orașului" tripolian.

Problemele cu privire la metoda cercetărilor și a reconstituirii locuințelor tripoliene au fost oglindite în tezele lui V. I. Markevici, V. A. Kruc, V. A. Šumova, G. N. Buzean, E. A. Iacobenco și A. G. Kolesnikov. Majoritatea autorilor susțin ideea dezvoltării verticale a locuințelor tripoliene.

Rapoartele despre cronologie și periodizare s-au concentrat asupra a două probleme: cronologia regională (V. I. Sorokin, E. V. Cvek) și microcronologia așezărilor-gigant (S. M. Ryžov, N. M. Šmaglij, M. Iu. Videjko). Un alt capitol a fost consacrat economiei populației tripoliene, unelelor și armelor (N. M. Skakum, I. I. Zač, N. V. Ryndina, O. V. Angoratova, T. M. Gubskaja-Lyz'), topografiei și resurselor (B. S. Žurakovskij, S. A. Gusev), ca și cercetărilor paleobotanice și paleozoologice (N. N. Kuzminova, G. A. Paškevici, O. P. Zuravlev). Problemele religiei și concepțiilor despre lume ale societății tripoliene au fost examineate în capitolul "Concepțiile ideologice". Au fost analizate atât materiale de tip unicat (T. D. Todorova, V. G. Petrenko, I. M. Sapojnikov, V. M. Bikbaiev, T. M. Tkaciuk, V. I. Balabina), cât și unele probleme generale (I. V. Meliniciuk, M. O. Čmichov, S. M. Leaško, A. F. Belov). Rapoartele mai multor arheologi precum T. G. Movša, A. L. Nečitajlo, Iu. Ia. Rassamakin, A. I. Kyjbyšev, I. V. Manzură, M. T. Tovkajlo au fost consacrate relațiilor culturii Tripolie cu culturile vecine, îndeosebi cu cele din stepă. Noi materiale au fost introduse în circuitul științific prin comunicările susținute de V. O. Kasarovskij (așezarea Čečelnik), V. M. Konoplea (Malye Dorogostaj - I), V. F. Micik (așezările tripoliene timpurii din regiunea Talianki), și N. B. Burdo (Grebeniukov Iar).

Tezi dopovidej i povidomlen' I-oi Ternoplil'skoj oblasnoj naukovo istoriko-kraeznavčoj konferenčii, Ternopili, 1990, p. 36-43.

Cu ocazia conferinței științifice regionale istorico-eticografice de la Ternopol, câteva studii au fost consacrate culturii Tripolie. Relațiile culturii Tripolie cu regiunile unde au evoluat culturile Lengyél și Tisa, au fost discutate de E. V. Cvek. Aceste relații ale populației tripoliene sunt documentate de schimbările ce au avut loc în complexele ceramice ale așezărilor, precum și de un pandantiv de aramă în formă de ochelari descoperit în așezarea tripoliană Veselyi Kut. Legăturile cu cultura Tisa sunt atestate pe baza ceramicii, apropiată după stilul ornamentului cu ceramica culturilor Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr, precum și a nucleelor și obiectelor de obsidian, care erau folosite în cadrul schimbului activ de către populația veche din bazinul carpatic.

T. G. Movša, analizând cultura Cucuteni-Tripolie ca o continuitate istorică, desemnează în cadrul ei existența a șase culturi de sine stătoare - Petreni, Košilovcy, Tomaševka, Žvanec, Kolomiščina și Usatovo, urmărind relațiile lor

reciproce, precum și pe cele cu populația de stepă a culturii Srednij Stog, cu triburile de pe Dunăre și din bazinul carpatic.

Rezultatele cercetărilor din stațiunea cu mai multe niveluri culturale, Blișčiana, de pe Siret, efectuate în 1989 au fost analizate în raportul lui V. O. Kruc, V. M. Konoplea, S. N. Ryžov. Un semibordei, opt locuințe de suprafață și 3 gropi gospodărești din acest sit aparțin culturii Tripolie. Complexul ceramic este reprezentat de vase pictate întregi și fragmentare. Au fost depistate numeroase statuete antropomorfe și zoomorfe, alături de alte obiecte.

Informații despre cercetarea unui atelier pentru prelucrarea silexului (Tripolie B_{II}), de lângă satul Bodaki, apar în articolul semnat de N. A. Skakun.

Tezi dopovidej IX Vinnic'koj oblasnoj istoriko-kraeznovčioj konferencii, 5 veresnea 1990, Vinica, 1990, 117, p.

La reunirea științifică de la Vinica, din anul 1990, au fost prezentate câteva comunicări referitoare la cultura Tripolie. Astfel, V. A. Kruc, S. N. Ryžov și V. M. Konoplea s-au referit în lucrările lor la cercetările din așezarea cu mai multe straturi, Bliščianko. Reprezentările antropomorfe de pe ceramică tripoliană au constituit tema rapoartelor semnate de T. G. Movša și T. M. Tkačiuc. Articolul semnat de E. V. Cvek prezintă săpăturile de salvare efectuate în așezarea de lângă satul Trestiančik, sit care se deteriorează intens. Date despre inventarul pieselor de silex din așezarea Sabatinovka I se găsesc în materialul semnat de A. V. Angoratova. Expediția Institutului de arheologie din Ucraina, cercetând zona de silvostepă din dreapta râului Leadovo (regiunea Vinica), a identificat câteva monumente din diferite faze și etape ale culturii Tripolie, menționate în raportul lui S. N. Ryžov. Comunicarea lui V. G. Zbenovič este consacrată descifrării simbolului șarpelui-balaur din mitologia tripoliană. Unele probleme ale istoriei populației culturii Tripolie în zona cursului mijlociu al Nistrului (etapa B₁) au fost analizate de A. G. Kolesnikov. Date despre sculptura și pictura zoomorfă de pe ceramică din așezarea Čečel'nik găsim în articolul lui V. A. Kosakovskij. Rezultatele descoperirilor din stațiunea Belikovcy se găsesc în raportul lui I. I. Zaec și S. O. Gusev.

M. Iu. VIDEJKO, *Chronologija archeologičnych pam'jatok midnogo viku*, în *Archeologija*, 3, Kiev, 1990, p. 107-111.

M. Iu. Videjko, face unele observații asupra volumului privind problemele cronologiei eneolicului și bronzului de pe teritoriul Ucrainei¹, în care sunt discutate aspecte controversate, între care, cea a datării prin metoda radiocarbon și cronologia culturii Tripolie.

În vizinărea lui M. Iu. Videjko, este greu să acceptăm datarea culturii Tripolie între 3400-2200 i.e.n., chiar dacă pentru stabilirea acesteia se folosește metoda tipologică. Noile schițe privind datarea acestei culturi, nu contravin datelor acceptate de majoritatea specialiștilor, 4000-2500/2400 i.e.n., care luând în considerație și calibrarea radiocarbon, pot fi chiar mai coborâte.

Corespunzător cu aceasta, sincronizarea culturii Tripolie cu istoria Orientului Antic, propusă în volumul didactic provoacă

îndoieri. Schemele cronologice alcătuite pentru istoria Orientului Antic se bazează pe datele calibrate, în timp ce la datarea culturii Tripolie sunt folosite în special datele necalibrate, fapt care nu permite sincronizarea. Problemele abordate de N. A. Čmchov și I. T. Černeakov referitor la cronologie sunt de o importanță deosebită pentru scrierea istoriei vechi a Ucrainei.

Archeologični doslidženja na Ukrains u 1990 g. Kollektiv avtoriv, AN URSR, Institut arheologii, Preprint, Kiev, 1991, 48, p.

Culegerea de articole, având caracter informativ, reprezintă o ediție de probă după încrezărea apariției seriei *Archeologičeskie otkrytii v SSSR* (Descoperirile arheologice în URSS). Din această cauză volumul cuprinde mai ales articole ale colaboratorilor Institutului de Arheologie al Academiei Naționale de Științe din Ucraina și ale Asociației științifice "Arheolog" din cadrul Institutului de Arheologie al Academiei Naționale de Științe din Ucraina, articole consacrate rezultatelor cercetărilor arheologice desfășurate pe teritoriul Ucrainei în 1990.

Câteva articole din acest volum au fost consacrate studierii monumentelor tripoliene. Așezarea tripoliană târzie Tal'nec III a fost cercetată de echipa Tal'nec a Expediției Arheologice Tripoliene condusă de M. Iu. Videjko. S-a colectat material de suprafață, s-a descoperit o parte dintr-o locuință și o groapă menajeră. Așezarea este sincronă cu stațiunea vecină Tal'nec II, precum și cu cele de la Maidaneckoe și Tal'janki.

A. G. Kolesnikov prezintă în același volum rezultatele cercetărilor de salvare efectuate de Expediția Nistriana. A fost cercetată așezarea tripoliană de lângă satul Bernaševka (etapa C₁), atribuită grupului de monumente Petreni. Aici a fost efectuată prospectarea micromagnetică a suprafeței așezării și s-au săpat cinci locuințe, ocazie cu care a fost descoperită o mare cantitate de ceramică, statuete, unelte.

Echipa Tal'nec a Expediției Arheologice Tripoliene a Institutului de Arheologie al Academiei Naționale de Științe din Ucraina a efectuat săpături în stațiunea tripoliană Tal'nec II (V. A. Kruc, M. Iu. Videjko), unde au fost cercetate șapte construcții, probabil cu două nivele. De asemenea, a fost efectuată prospectarea magnetică a suprafeței așezării.

În situl de lângă satul Tal'janki, V. A. Kruc și S. N. Ryžov au cercetat o locuință din partea de nord-vest a așezării. Această locuință făcea parte dintr-un sistem de construcții a uneia dintre străzile radiale din așezare. În vecinătatea locuinței se găsea o construcție gospodărească și un pavaj rotund în plan, care putea să fie o vatră de vară.

Problemi vivčennea ta ochoroni pam'jatok archeologii Kiivščini, Tezi dopovidej perșoj naukovo-praktičnoj oblasnoj konferenčii, prisveačenoj 140-riččiu z dneva narođenja V. V. Hvojko s. Bilgorodka, 1991 g., Kiiv, 1991, p. 110.

În cadrul conferinței științifice consacrate aniversării a 140

1. Čmichov M. O., Černeakov I. T., *Chronologija pam'jatok ep ochi midi-bronzi na territorii Ukrainsi*, Kiev, 1988, p. 180.

de ani de la nașterea lui V. V. Hvojko au fost prezentate câteva comunicări referitoare la cultura Tripolie. G. M. Buzean a prezentat două monumente noi ale culturii Tripolie din regiunea Kievului, situate în stânga Niprului, lângă Pereaslav-Hmel'niciskij. Așezările sunt atribuite tipului de monumente Lukaševka și sunt date la sfârșitul fazei C_i.

M. Iu. Videjko a analizat problemele cronologiei absolute a istoriei vechi a Ucrainei pe baza comparației datelor radiocarbon pentru eneoliticul și bronzul din Ucraina cu cronometria radiocarbon elaborată de către Hassan și Robinson pentru Egiptul antic.

I. I. Zaec și-a consacrat comunicarea contactelor populației tripoliene din zona Bugului și Niprului. Sunt cunoscute mai multe așezări pe Bugul sudic, care au trăsături comune cu așezările tripoliene de pe Nipru (*exempli gratia* Kliščev și Škarovka). Acest fapt permite stabilirea unui substrat genetic comun a acestor așezări și contactele dintre populațiile lor.

Cercetarea sistematică a monumentului din faza evoluată a culturii Tripolie din interfluviul Bug-Nipru i-a permis E. V. Cvek să descifreze formarea culturii est-tripoliene, în partea estică a arealului cultural istoric Cucuteni-Tripolie, cu un substrat genetic propriu și cu un set de trăsături specifice. Autoarea delimitază patru variante locale ale culturii respective.

M. M. ŠMAGLIJ, M. Iu. VIDEJKO, *Tripil's'ki poseleyny na Čerkasčini*, în *Archeologija*, 3, Kiev, 1992, p. 124-130.

Pentru a determina rolul și procesul apariției așezărilor mari tripoliene, o importanță deosebită o are cercetarea teritoriilor din jurul lor. În acest sens s-au efectuat periegheze arheologice în mai bine de 20 de stațiuni, din apropierea satului Majdaneccoe, precum urmăză: monumente tripoliene timpurii Višnopol, Grebenikov Iar, mijlocii, Gordašovka, Nebelevka, Glibočok, Crivie, Kolena, Piščana; târziu, Mošurov I, II, Kobrinovo, Sverdlikovo și.a.; și din etapa de tranziție, Tal'noe. Este prezentat tabelul sincronic al monumentelor din apropierea așezării Majdaneccoe, care sunt atribuite diferitelor grupe și tipuri local-cronologice. Acest tip de așezări, gata constituuite, apar cel târziu la nivelul etapei Tripolie BI-II.

Marile așezări tripoliene descoperite în spațiul bugo-niproian nu au avut o existență mai scurtă de 500-600 ani (Veselyi Kut) B_{III}, ceea ce duce la concluzia că perioada lor de constituire într-un fenomen social-economic trebuie raportată la sfârșitul perioadei timpurii a culturii Tripolie și începutul perioadei medii. Așezările, indiferent de dimensiuni, sunt situate la o distanță de 5-7 km una de alta.

Această situație se referă atât la așezările sincrone, cât și la cele din etape diferențiate. Hotarele zonelor economice și rituale nu se încălcă nici în timpul schimbării grupelor local-cronologice. Lipsa teritoriilor mari în apropierea așezărilor-gigant nu permite să fie considerate "centre tribale". Acest fapt este confirmat și de complexul ceramic standardizat tipic pentru grupul Tomaševka-Suškovko. Se poate presupune, că monumentele grupului Tomaševka-Suškovka au fost înlocuite în regiunea dată, la finele etapei C_i, de monumentele de tip Kosenovka.

M. Iu. VIDEJKO, *Perşij. Vsesoiuznii pol'iovii seminar "Rann'ozemlerobs'ki poseleennea-giganti Tripol's'koj kul'turi na Ukrainsk", Tal'janki, 1-7 serpnea 1990 g.*, în *Archeologija*, 1, Kiev, 1992, p. 154-157.

Seminarul a fost organizat de Secția de arheologie preistorică a Institutului de Arheologie al Academiei Naționale de Științe din Ucraina, cu susținerea Societății Ucrainene pentru ocrotirea monumentelor și Asociația științifică "Archeolog" (Kiev).

Cu această ocazie, specialiștii din Moldova, Ucraina și Rusia au prezentat peste 30 de comunicări ce sunt publicate în acest volum. Materialele prezentate au reflectat mai multe direcții: studierea așezărilor-gigant agricole, metodologia cercetărilor, construcția locuințelor, cronologia, periodizarea, ideologia, legăturile dintre cultura Tripolie și culturile vecine, economie, noile cercetări.

Participanții la seminar au vizitat câteva așezări în curs de cercetare, unde au avut prilejul să vadă resturile de platforme descoperite: Onoprievka (cercetată de Savchenko și Cvek), Tal'janki (Kruc, Ryžov), Majdaneccoe (Šmaglii), Tal'noe II (Videjko). Cu aceeași ocazie s-a vizitat și Muzeul păinii din orașul Tal'noe (director V. F. Micik), care conține, în cadrul expozițiilor, numeroase descoperiri din siturile tripoliene din apropiere de orașul Tal'noe.

I. I. ZAEC, S. O. GUSEV, *Model' tripil's'kogo žitla z Pivdennego Bugu*, în *Archaeologija*, 3, Kiev, 1992, p. 130-132.

În anul 1990, în așezarea Vorosilovka, raionul Tyvrovsk, regiunea Vinica (Tripolie B_{II}) după T. S. Passek), într-o adâncitură de formă ovală nu prea mare, la 5 m de platforma nr. 8 a fost descoperit un model de locuință. Modelul a fost spart în epoca tripoliană. Piesa este atribuită modelelor de locuințe de tip închis, fără amenajări interioare, cu platformă, pe patru piciorușe. Reprezintă o locuință cu un singur nivel, cu acoperiș țuguiat nu prea mare și o proeminență la ușă, iar deasupra pereților frontalii se găsesc alte proeminente în formă de coarne. Lipiturile în relief de pe macheta imită scheletul de lemn al locuinței. Decorul este caracteristic ceramicii de la Vorosilovka. Se prezintă și unele analogii pentru modelul descoperit. După părerea autorilor, modelul de locuință era folosit și în timpul ritualurilor legate de cultul animalelor (taurului), după cum indică coarnele de pe acoperiș, reliefarea lor deosebită, apropierea piciorușelor etc.

I. I. ZAEC, S. N. RYŽOV, *Poselenie tripol'skoj kul'tury. Kliščev na Južnom Buge*, Kiev, 1992, 178, p.

În monografie sunt analizate materialele descoperite în cea mai bine cercetată așezare din regiunea Bugului, încadrată în etapa mijlocie a culturii Tripolie, Kliščev. Așezarea de lângă satul Kliščev, raionul Tyvrovsk, regiunea Vinica, a fost descoperită de către P. I. Havliuk, în cadrul cercetării planificate a cursului de mijloc al Bugului Sudic, între anii 1968-1972. Investigațiile arheologice din stațiune, dintre anii 1969-1980, de sub conducerea lui I. I. Zaec, aduc un bogat material pentru reconstituirea diferitelor aspecte ale modului de viață și activității economice a locuitorilor ei.

Specificul aşezării îl constituie faptul că pe baza acestor materiale se poate urmări direcția strămutării populației din arealul cucutenian, în raioanele tripoliene destul de dens populate, dintre Bugul de Sud și Nipru.

Descoperirile făcute cu ocazia investigațiilor arheologice ce au durat mai mulți ani, ca și bogatul material ce a rezultat în urma lor, a permis rezolvarea unor probleme referitoare la construcția locuințelor și planul aşezărilor, activitatea economică și concepțiile religioase ale populației.

Complexul ceramic al aşezării este destul de bogat și variat, incluzând sute de vase întregi și reconstituite, decorate cu un ornament bogat, executat într-o tehnică diferită. La baza clasificării ceramicii s-a folosit principiul decorării.

La lucrările de cercetare în laborator și pe teren, a sitului de la Klišcev, au participat V. N. Danilenko, G. K. Černyš, V. S. Titov, Z. V. Iauševič, E. F. Rykina, V. I. Bibikova, V. I. Svistun, K. V. Kapelisti, G. F. Korobkova, E. V. Sajko, N. M. Vinogradova și alții.

Archeoločni doslidženja v Ukrainsi 1991 roku, în *Zb. nauk. doslid. praci, Luc'k, "Nadstir"ja*, 1993, 196, p. .

Culegerea cuprinde informații prețioase despre cele mai interesante investigații arheologice de pe teritoriul Ucrainei, inclusiv Crimeea, din anul 1991. Apariția acestei culegeri prezintă o continuare a tradiției stabilite în "Archeoločnich doslidženja 1967-1972 r.r." și cuprinde mai mult de 100 comunicări ordonate alfabetic și lista expedițiilor întreprinse în Ucraina în anul 1991.

Culturii Tripolie îi sunt dedicate câteva studii. În urma perieghezei efectuate de M. Iu. Videjko în regiunea Kagarlăk, lângă satul Grebeni, a fost depistat un sit cu o suprafață de circa 3 ha (cu mai multe niveluri culturale: Tripolie, Rusia Kieveană), iar la marginea satului Ržiščev, o stațiune tripoliană din etapa C₁.

Sondajele efectuate de S. O. Gusev la limitele de sud și est ale aşezării tripoliene din etapa mijlocie, Vorosilovka, au dus la descoperirea a cinci construcții mici de suprafață. În anul 1991 în una din ele au fost efectuate săpături arheologice (platforma nr. 9). În cadrul cercetărilor efectuate la Vorosilovka de I. I. Zaec și S. O. Gusev în 1990-1991, lângă platforma nr. 8 a fost descoperit un model de locuință.

În anul 1991, A. G. Kolesnikov a continuat cercetarea aşezării, din grupul Petreni (etapa Tripolie B_{II} - C₁), de lângă satul Bernaševka, raionul Moghilev-Podolsk, regiunea Vinica. Prin sondaje și investigații arheologice a fost cercetată locuința nr. 6 din partea de vest a aşezării. Complexul ceramic de pe platforma nr. 6 a fost descris de T. M. Tkačiuk. În total aici au fost depistate 267 vase întregibile, ornamentate.

În anii 1990-1991, V. A. Kosokovskij a cercetat resturile unei platforme de locuință din aşezarea tripoliană Čečelnik. Materialul obținut a permis datarea stațiunii la începutul perioadei târziu a culturii Tripolie. Analogii pentru aceste descoperiri apar în aşezarea Belyj Kameni, în stațiunea din depresiunea Višenka și la monumentele din bazinul râului Kodma (Čerkasov Sad II, Kirilovka).

În anul 1991, V. A. Kruc și S. N. Ryžov, au continuat cercetările la Talianki în aşezarea tripoliană târzie de aici. Au fost efectuate săpături arheologice de salvare și în stațiunea tripoliană timpurie Grebeniukov Jar, în apropierea satului Majdaneckoe (V. F. Mycik, M. Iu. Videjko).

Articolul E. V. Cvek este consacrat cercetărilor arheologice din aşezările tripoliene din bazinul Bugului Sudic. Unele sondaje geomagnetice și investigații arheologice au fost efectuate în aşezarea din apropierea satului Berezovka; se prezintă și rezultatele unor periegheze arheologice în stațiunile de lângă satele Zakšči, Košarinky, Kolodistoe, Andreevka, Likarevo. În aceeași lucrare sunt stabilite unele analogii ce permit sincronizarea cu alte aşezări tripoliene. În apropierea satului Korobčino a fost descoperit un complex foarte interesant pentru extragerea și prelucrarea silexului. Câteva ateliere de prelucrare a acestei materii prime au fost descoperite la marginea satului Rybanyj most.

Expediția arheologică tripoliană de la Majdaneckoe din anul 1991, condusă de N. M. Šmaglii și M. Iu. Videjko a continuat investigațiile arheologice începute în 1971 în stațiunea din etapa târzie, de lângă satul Majdaneckoe.

N. B. BURDO, *Rannij etap formirovaniya Tripol'skoi Kul'tury, în Archaeologija*, Kiev, 1993, p. 19-30.

În lucrare este examinat procesul de formare a societății Cucuteni-Tripolie. Analiza materialelor culturii Cucuteni-Tripolie, din Tripolie A - Precucuteni II, până în faza Tripolie B_I - Cucuteni A, permite observația că faza Tripolie A - Precucuteni II reprezintă perioada de formare a culturii Cucuteni-Tripolie, când s-a creat complexul cultural unic, de la bazinul râului Siret până la bazinul râului Tichiciul de Munte (Gornji Tikič). La sfârșitul fazei Tripolie A - Precucuteni III, în complexul ceramic se observă unele inovații, care vor evoluă în etapa următoare a culturii Cucuteni-Tripolie B_I. Etapa B_I constituie o continuare directă a fazei precedente, în cadrul căreia s-au păstrat tradițiile de bază tripoliene timpurii. Inovațiile din această etapă sunt legate de influențele culturilor străine, datorită căroră în cultura Cucuteni-Tripolie apare ceramică pictată și cea cu adao de scoică pisată. În etapa B_I, în procesul dispersării triburilor tripoliene, a dezvoltării formelor tradiționale ale culturii și sub influența triburilor din Transilvania și din zona de stepă, se formează diferite grupuri culturale, pe baza căroră apoi se constituie câteva formațiuni etnoculturale în direcția de dezvoltare cucuteniană și cea tripoliană a complexului Cucuteni-Tripolie.

I. T. ČERNEAKOV, *Mesto Tripil's'koj kul'tury v drevnei istorii Evropy, în Archeologija*, Kiev, 1993, p. 5-19.

În articol sunt expuse principalele rezultate ale cercetărilor pe parcursul a 100 ani a culturii Tripolie, una dintre cele mai străvechi culturi ale populațiilor agricole, care timp de 1500 ani a ocupat un loc deosebit în eneoliticul european.

Locul culturii Tripolie în eneoliticul Europei a fost determinat de anumite particularități: teritoriul ei imens de răspândire în zona de silvostepă a Moldovei și Ucrainei și perioada ei îndelungată de dezvoltare. Cultura Tripolie,

constituind un sistem agricol temporiu cultural-economic, reprezentă o comunitate cu cultura Cucuteni, din regiunea subcarpatică, care în procesul de răspândire spre est a asimilat diferite elemente ale culturilor neolitice și eneolitice locale. Sistemul "agriculturii periodic mobile" a contribuit la dezvoltarea pe larg a economiei productive și crearea așezărilor mari. Ca verigă extremă, de nord-est, a culturilor agricole din eneoliticul european, cultura Tripolie a avut legături directe cu cel mai mare areal din Lumea Veche a triburilor cresătorilor de animale din stepele euroasiatice și culturilor neolitice din zona de silvo-stepă a Europei de Est. Relațiile cu ele au determinat o influență asupra culturii Tripolie și a celor eneolitice din Europa. Dispariția culturii Tripolie este legată de trecerea la o economie bazată pe creșterea animalelor și păstrarea în acest mediu a unor mari comunități cultură-istorice europene (cultura "jamnaja", a ceramicii cu șnur) la mijlocul mileniului III î.e.n.

E. V. CVEK, *Religijni ujavlenneia năselenija Tripilea*, în *Archeologija*, 3, Kiev, 1993, p. 74-91.

Pe baza sistematizării materialelor culturii Tripolie în regiunile de est, în articol sunt dezvăluite concepțiile religioase și specificul ritualurilor cu caracter de cult ale populației din această regiune. Se reconstruiesc două aspecte ale organizării sociale a culturii și anume, obiceiurile familiale și ritualurile edificiilor de cult ale obștilor sătești. Decorul vaselor din arealul de est este un sistem complicat, rațional, care reflectă prin întemeziul pictogramelor, concepțiile oamenilor despre lumea înconjurătoare. În cadrul cultului fertilității, locul principal îl ocupă divinitatea feminină dualistă, reprezentată pe altar, ceramică și alte obiecte. Originalitatea manifestării acestui cult a fost evidențiată în construcțiile pentru păstrarea și măcinarea grânelor. Magia fertilității cămpurilor cu grâne, în conștiința anticilor, se îmbină cu magia fecundității omenești, despre care stau mărturie un sir de alte descoperiri. Apare o specializare a cultelor. Se evidențiază clar particularitățile manifestării cultelor în diferite locuri de răspândire a culturii, condiționate de păstrarea în mediul ei a noilor grupuri de populație cu concepțiile lor religioase.

S. O. GUSEV, *Pam'atki rozyvnutogo Tripilea Seredn'iogo Pobujea*, în *Archeologija*, 3, Kiev, 1993, p. 114-127.

Pe cursul mijlociu al Bugului, odată cu începutul culturii tripoliene dezvoltate, s-a format o variantă specifică locală a acestei culturi, numită cultura Bugului mijlociu. Trăsătura ei distinctivă este componenta sincretică a populației reflectată în cultura materială. În etapele Tipolie B_I-B_{II}, această variantă este reprezentată de așezările de tip Belikovcy, Beloziorka, Zalužnoe și.a., care s-au dezvoltat pe o bază locală, manifestată prin ceramica cu ornament adâncit și evidente tradiții vestice (pictura). Mai târziu, în etapa tripolie B_{II} influența vestică se intensifică, fapt argumentat de descoperirile din stațiunile de tip Vorošilovka (Vorošilovka, Sošny, Selische) și de tip Nemirov (Nemirov, Karolina, Veroivka II). Schema cronologică se încheie cu așezările de tip Gorodišče II, Torkovka. La sfârșitul etapei de înflorire a culturii Tripolie, în zonă cursului mijlociu al Bugului, se intensifică procesele de migrație, care au dus la

dispariția particularităților locale ale grupului de pe Bugul mijlociu.

S. O. GUSEV, I. I. ZAEC, *Tripil's'ke poselennye Vorošilivka na Pivdennomu Buzi, Podil's'ka starovina*, în *Zb. nauk. prac'*, Vid. red. V. A. Kosakivskii, Vinica, 1993, p. 53-77.

Articolul este consacrat așezării culturii Tripolie din apropierea satului Vorošilovka, raionul Tyrovsk, regiunea Vinica. Autorii au remarcat patru tipuri de construcții după funcționalitatea lor: locuințe, construcții cu caracter gospodăresc și de cult, ateliere de producție (meșteșugărești). Multe din gropile descoperite sunt tratate ca rituale. Pe baza studierii așezării Vorošilovka s-a calculat coeficientul densității construcțiilor pentru stațiunile de la mijlocul etapei Tripolie B_{II}. Ocupația de bază ale locuitorilor de la Vorošilovka au fost agricultura și creșterea vitelor, fapt confirmat de datele paleobotanice și analiza osteologică a faunei.

Complexul ceramic constă din câteva grupe. Vasile cu pictură monocromă în stil să reprezintă 72,2 %. Este răspândită decorarea frontală. Ornamentul incizat este prezent la 0,6 % din vase, îndeosebi la cele piriforme. Ceramica grosieră constituie 20,3 %. Obiectele de cult - plastica antropomorfă și zoomorfă (152 și respectiv 55 de exemplare), "pânișoarele", altarele miniaturale, conurile - dezvăluie lumea spirituală complexă a locuitorilor așezării. Se amintește și descoperirea unui model de locuință.

Vorošilovka a fost sincronizată cu așezările Vladimirovka, Garbuzin, Brânzeni VIII, Mereșeuca-Cetățuie, Nezvisko. Pe baza descoperirilor din această stațiune autorii au stabilit tipul de așezări Vorošilovka, din bazinul Bugului (Vorošilovka, Sošny, Selische) încadrat în etapa Tripolie B_{II}. În prezent monumentele etapei precedente acestei tipuri nu sunt cunoscute. Tipul caracterizat a fost urmat de așezările de tip Nemirova.

Z. V. IANUŠEVIĆ, K. V. KREMENECKII, G. O. PAŠKEVIĆ, *Paleobotanični doslidženje Tripil's'koj Kul'turi*, în *Archeologija*, 3, Kiev, 1993, p. 143-152.

Pe baza cercetărilor sporo-polinice, a depunerilor din straturile culturale ale unui număr de așezări, s-a stabilit că triburile tripoliene s-au dezvoltat în condițiile naturale favorabile de silvestrepă. Diversitatea plantelor cultivate, determinată prin cercetările paleoecnobotanice ale materialelor din circa 100 de stațiuni tripoliene, relevă unele trăsături comune pe parcursul celor trei etape ale dezvoltării culturii Tripolie. Această diversitate este atestată de trei specii de grâu cu bob îmbrăcat - *Triticum monococcum*, *Triticum dicoccum*, *Triticum spelta*, de orzul golaș (*Hordeum vulgare var coeleste*), și mai rar, de orzul cu cariopsă îmbrăcată - *Hordeum vulgare* și, de asemenea, de plantele fabacee - măzărea (*Pisum sativum*) și măzărichea. Grâul cu un bob și grâul cu două boabe au fost răspândite pre tutindeni, predominând o specie ori altă în diferite așezări. Meul avea, probabil, o importanță mai mică. Doar în etapa târzie a culturii Tripolie se observă o creștere cantitativă a lui în stațiunile de la hotarul zonei de stepă, populația din zona respectivă având legături cu triburile cresătorilor de animale. Agricultura triburilor tripoliene conținea culturi specifice care s-au adaptat ușor la metoda primitivă de prelucrare a solului și la recoltare.

A. G. KOLESNIKOV, *Tripl's'ke domobudivnictvo*, în *Archeologija*, 3, Kiev, 1993, p. 63-74.

În cadrul cercetărilor cu privire la cultura Tripolie, platformele de lut ars, resturile construcțiilor gospodărești sau de alt caracter, au atras întotdeauna un interes deosebit. În momentul de față există două concepții diametral opuse, cu privire la interpretarea acestor complicate descoperiri.

Conform primei concepții, platformele de lut sunt considerate construcții cu un singur nivel, la ridicarea cărora focul era folosit ca metodă tehnologică de construcție. Conform celei de-a doua concepții avem de a face cu construcții cu unul sau două nivele, lipite cu lüt, unde focul a jucat un rol distructiv (arderea rituală a locuințelor).

Analizând logica interpretărilor, corelându-le cu rezultatele practicilor arheologice, ținând cont de caracteristicile elementelor reconstruite ale locuințelor și de gama utilizării lor, pătem considera că prima concepție explică mai adekvat atât procesul de construcție, cât și cel de distrugere a locuințelor tripoliene. Cea de a doua concepție, după părerea autorului, necesită o argumentare suplimentară pentru a-și menține dreptul său la existență.

A. G. KOLESNIKOV, T. M. TKAČIUK, *Do pitannea mikrochronologii tripl's'kikh poselen'* (na materialach Bernašiv's'kogo poselennea etapu B II - γ I), *Podil's'ka starovina*, în *Zb. nauk. prac.*, Vid. red. V. A. Kosakivskii, Vinica, 1993, p. 48-53.

Articolul "vizează" o problemă mai puțin studiată - microcronologia așezărilor Tripolie. Autorii elaborează bazele metodologice ale microcronologiei așezărilor prin cercetarea materialelor din așezarea fazei de tranziție B II - γ I de la Bernaševsk (bazinul Nistrului de mijloc), unde au fost investigate șase locuințe pe o suprafață de 12 hectare. Lucrările arheologice au permis reconstrucția microcronologiei locuințelor săpate, putându-se distinge convențional trei faze de dezvoltare a așezării.

Cercetătorii ajung chiar la concluzii mai ample: în cazul așezărilor cu o structură circulară, locuințele nu erau toate contemporane, putând coexista unele mai vechi, alături de alele mai noi, sau unele deja dezafectate alături de alele în curs de construcție. În procesul stabilirii microcronologiei așezărilor și respectiv locuințelor, analiza complexelor ceramice trebuie să fie sprinjinită și de alte metode (datarea arheomagnetică etc.). Materialele arheologice și metodica utilizată de către autori conțină săpătă calea de rezolvare a problemei microcronologiei în domeniul de cercetare a culturii Tripolie: - structura așezărilor (circulară) nu era sincronă, ci combinată; locuințele funcționale și cele deja abandonate constituiau un sistem unic, într-un anumit moment al vieții așezărilor, ele coexistând.

V. A. KOSAKIVSKII, *Pizniotripil's'ke poselennea Čečel'nik na Pobuži. Podil's'ka starovina*, în *Zb. nauk. prac.*, Vid. red. V. A. Kosakivskii, Vinica, 1993, p. 97-108.

Articolul este consacrat cercetărilor arheologice din așezarea Čečel'nik (bazinul Bugului de Sud), încadrată în etapa

tripoliană târzie. În așezarea cu o suprafață de 72 ha a fost săpată o locuință de suprafață. Complexul ceramic constă din ceramică pictată (95, 5%), în care predomină ceramică monocromă și grosieră, cu adăos de scoică în pastă (0,5%). Câteva vase sunt decorate cu un ornamente adâncit în asociere cu culoare neagră.

Cu ocazia cercetărilor întreprinse aici a fost descoperită o cantitate mică de plastică antropomorfă și zoomorfă, ca și unele vase zoomorfe. O caracteristică a așezării o reprezintă numărul mare de vase - binoclu. Stațiunea prezintă analogii cu siturile Kirilovka, Čerkasov Sad II și a. ceea ce permite evidențierea grupului de așezări Čečel'nik, sincron cu faza a doua a grupului Tomaševka Suškovka din spațiul bugo-niprovian.

V. A. KRUC, *Etapi i napreamki rozselenija plemen tripil's'koj kul'turi. Podil's'ka starovina*, în *Zb. nauk. prac.*, Vid. red. V. A. Kosakivskii, Vinica, 1993, Vinnic'kii, oblasnoi kraeznavčii muzei, p. 35-44.

Articolul este consacrat analizei unuia dintre cele mai interesante fenomene ale eneoliticului - răspândirea triburilor culturii Tripolie. Mișcările de populație s-au produs treptat spre teritoriile apropiate, libere ori slab populate, sau au generat o migrație masivă spre zonele mai îndepărtate și erau cauzate de o relativă suprapopulare (a teritoriilor inițiale n.t.) - fapt caracteristic, în anumite perioade, pentru economia primitivă. Autorul a urmărit deplasările triburilor tripoliene începând cu etapa timpurie, de după hotarele râului Prut spre est. spre bazinile râurilor Nistru și Bugul Sudic, iar mai târziu în spațiul bugo-niprovian și bazinul Niprului.

Situată demografică complicată de la începutul etapei Tripolie dezvoltate a necesitat o lărgire a spațiului; este ocupată regiunea de nord a cursului mijlociu al Nistrului, precum și cursul lui superior (grupul Zaleščik). Altă grupă a populației de pe cursul mijlociu al Nistrului s-a strămutat pe Bugul Sudic (Kliščev), creându-se astfel între arealele de vest și est ale culturii o zonă tampon. Volanăia de Est a fost populată de tripolieni în etapa B_{II}.

La finele acestei etape (Tripolie B_{II}) complicarea situației demografice a dus la un val de strămutări, populația tripoliană ajungând până în spațiul bugo-niprovian. Pe malurile râului Siniuchi au apărut primele așezări, la Vladimirovka și Michajlovka, care au constituit baza pentru formarea grupului local Tomaševka. După părere autorului, datorită necesității de apărare a triburilor tripoliene de elementele stepice (crescătorii de animale), aici au apărut așezări-gigant cu suprafață de 250-450 ha.

La începutul celei de-a doua jumătăți a culturii Tripolie târzii (C_{II}), în spațiul pruto-nistrean, pe baza variantei locale din arealul respectiv apar două fenomene culturale: monumentele de tip Brânzeni-Žvanec și Vâhvatinicy. Migrația purtătorilor din grupul Brânzeni-Žvanec este în legătură directă cu dispariția stațiunilor din grupul Košilovey de pe Nistru și grupul Tomaševka din spațiul bugo-niprovian. În spațiul bugo-niprovian populația din grupul Brânzeni-Žvanec este cunoscută după monumentele de tip Kosenovka. Printr-o argumentare extinsă autorul a ajuns la concluzia că, datorită influenței migrației triburilor Brânzeni-Žvanec, o parte din populația grupului local Tomaševka a fost inclusă într-un nou grup de

așezări, restul părând acest teritoriu. În articol se analizează amplu și problema relațiilor populației din grupele Tomaševka și Kosenovka cu culturile de stepă. Odată cu schimbarea situației ecologice, triburile crescătorilor de vite din zonele de stepă au pătruns intens în spațiul bugo-niprovian.

De asemenea, este prezentată evoluția triburilor culturii Tripolie în Volânia de Vest și din nord-vestul Mării Negre, în etapa târzie a tripolianului, când acestea s-au assimilat cu triburile vecine, ducând la dispariția tradițiilor culturale și a purității etnosului propriu. Soarta ulterioară a fost diferită. O parte din populație a fost nimicită sau assimilată de triburile culturii Jamnaja și cultura amforelor sferice, iar alta a fost inclusă în noile formațiuni etnice de la începutul epocii bronzului de pe teritoriul Moldovei, Munteniei și Ucrainei de Vest.

V. A. KRUC, *Voprosy demografii Tripil'skoj kul'tury*, în *Archeologija*, 3, Kiev, 1993, p. 30-36.

Pe baza metodicii elaborate de autor, în articol se fac aprecieri cu privire la densitatea populației culturii Tripolie, pentru nordul Republicii Moldova, cursul mijlociu al Nistrului și spațiul bugo-niprovian. Se presupune că, în zona de silvostepă a Ucrainei, de pe malul drept al Niprului, cea mai mare densitate nu depășea cinci locuitori pe 1km^2 , iar în nordul Republicii Moldova ea constituia nu mai mult de trei locuitori la 1km^2 . Se introduce sintagma gradului de exploatare a teritoriului, confirmându-se logica calculului densității populației. Această densitate medie, calculată pentru anumite zone este extinsă asupra întregului teritoriu ocupat de tripolieni. S-a calculat numărul aproximativ al populației pentru diferite etape ale culturii Tripolie: către sfârșitul etapei timpurii - 30 mii oameni; către sfârșitul etapei mijlocii - 410 mii oameni; la mijlocul etapei târzii - 330 mii oameni și la sfârșitul acestei etape - 100-120 mii. Se încercă să se explice cauzele care au stat la baza părăsirii anumitor regiuni de către tripolieni (cursul mijlociu al râului Nipru, spațiul bugo-niprovian), precum și cauzele dispariției culturii Tripolie.

T. G. MOVŠA, *Vzaimootnošenija stepnych i zemledel'českich kul'tur v epochu eneolita-bronzovogo veka*, în *Archeologija*, 3, Kiev, 1993, p. 36-51.

T. G. Movša analizează relațiile populațiilor Cucuteni-Tripolie cu purtătorii tradițiilor culturale de stepă. Primul aspect al acestei probleme se referă la legăturile tripolielenilor cu grupul Novodanilovsk, stabilind paralelismul între culturile Tripolie A₃, B₁, Cucuteni A₁-A₃, Gumelnîța A₂, Karanovo VI, Varna și populația eneolică din zonele de stepă din Kuban și Transcaucasia.

Al doilea aspect al problemei oglindește relațiile purtătorilor grupului cultural Tomaševka, al comunităților Cucuteni-Tripolie din fazele Tripolie B₂, C₁, cu populația culturii Srednij Stog și grupul cultural Nižnemichajlovsk - etapa II Novorozanovsk. Al treilea aspect se referă la problemele migrației populației de tip Kasperovcy, din etapa Tripolie C_{II} în zonele de stepă sud-estice ale râului Bug. Multiplele mișcări de populație au dus la stabilirea unor contacte permanente și la formarea unor legături etnice în adâncul zonelor de stepă cu purtătorii etapei a III-a, Širočiansk-Baratovsk, din grupul

Nižnemichajlovsk. În același timp se pot urmări impulsurile influenței de tip Kasperovcy, în ceea ce privește tehnica ornamentului incizat, pe vasele din mormintele de la Majkop ale grupului Novosvobodnensk, din regiunea Samara și pe teritoriul originar al monumentelor acestui grup.

Autoarea a determinat amplasarea așezărilor de tip Tomaševka și în formă măntărite tumulare din zonele de stepă ale Bugului Sudic și din alte regiuni supuse migrațiilor. De asemenea, sunt prezentate căile de acces tripoliene, între care și marea drum niprovian, așa-numitul drum al sării.

S. M. RYŽOV, *Nebeliv's'ka chrupa pam'jatok Tripil's'koj kul'turi*, în *Archeologija*, 3, Kiev, 1993, p. 101-114.

În articol sunt sistematizate materialele descoperite în stațiunile din etapele Tripolie B_{II}-C₁ din spațiul bugo-niprovian, atribuite liniei de dezvoltare "vestică" a complexului Cucuteni-Tripolie. Autorul a propus o clasificare a ceramicii, principala sursă în determinarea grupului local-cronologic Nebelevka. Analiza indicilor tehnico-tehnologici, morfologici și stilistici, în primul rând a ceramicii, a permis stabilirea a două faze în dezvoltarea acestui grup: una timpurie și o altă târzie, reprezentate de stațiunile de tip Nebelevka și Čelybočika. A fost determinat locul grupului, care ocupă, o poziție intermedieră între așezările grupurilor Vladimirovka și Tomaševka și este caracterizat de trăsături proprii și împrumutate. În lucrare a fost reexaminată problema originii grupului și dezvoltarea lui în continuare, au fost determinate căile de stabilire a populației de tip "Nebelevka", și prezentate relațiile cu alte triburi tripoliene de pe teritoriile limitrofe.

S. M. RYŽOV, *Doslidzenne tripli's'kich poseleni po r. Leadoviy u Seredn'omu Podnistrov'i. Podil's'ka ștarovina*, în *Zbornik nauk. praci.*, Vid. red. V. A. Kosakiv's'kii, Vinica, 1993, p. 85-96.

În articol este făcută o prezentare a monumentelor tripoliene cercetate din regiunea Vinica, raionul Barsk: Ialtuškiv I, II; Brigidovka, Hodaki. Este determinată cronologia așezărilor, sunt prezentate analogii, iar așezările respective sunt sincronizate cu monumentele din alte regiuni.

Pe baza materialelor descrise autorul atribuie un sir de monumente grupului Petreni. Analizând părările unor specialiști referitor la studierea monumentelor de tip Petreni, autorul propune divizarea lor în trei faze, menționând stațiunile caracteristice pentru fiecare din ele. În cadrul grupului Petreni autorul evidențiază existența a două subgrupe: Petreni (propriu-zis) și Šipenii. Cercetătorul examinează, de asemenea, originea monumentelor acestei grupe, considerând că au ca substrat, grupul local cronologic Racovăț, în limitele căruia se disting două faze: timpurie (tip Racovăț) și târzie (tip Mereșeuca-Cetățuie III). După părerea autorului, predecesorul nemijlocit al grupului Petreni îl constituie faza târzii ale grupului Racovăț. Triburile Racovăț, începând cu faza timpurie înaintează spre est, ocupând treptat regiunile din bazinul Bugului. În faza târzie ele au ajuns în Volânia de Vest și Est. Pe teritoriul inițial, subgrupa Petreni a constituit baza în formarea monumentelor de tip Varvareuca XV, în timp ce urmării subgrupelor Šipenii au devenit o parte componentă a grupului local, Košilovcy.

I. G. SAPRON, *Ščodo rekonstrukcii demografičnoj strukturi obščini rann'otripil's'kogo poselennea Bernašivka, što na Vinničini. Podil's'ka starovina*, în *Zb. nauk. prac.*, Vid. red. V. A. Kosakivs'kij, Vinica, 1993, p. 44-48.

Pe baza materialelor descoperite în aşezarea Bernaševka, cercetată aproape integral, având în vedere numărul locuitorilor și structura lor pe sex și vîrstă, autorul articolului încearcă să reconstituie societatea tripoliană timpurie. Prin compararea diferitelor metode de cercetare și a reconstituirilor demografice cercetătorul susține concluzia lui A. Kolesnikov, despre componența familiei-nucleu în medie din 3,5-4,5 membri și presupune că aşezarea din Bernaševka număra 55 ± 5 oameni. Aici locuiau 26 bărbați, 29 femei, dintre care circa 23 erau copii.

Calcuile au fost făcute cu aproximație, însă reflectă un tablou general al structurii demografice, de sex și vîrstă a societății tripoliene timpurii menționate și permite o reconstrucție paleoeconomică și socială, care constituie o bază pentru studierea vieții social-economice a societăților vechi.

M. M. ŠMAGLI, M. IU. VIDEJKO, *Triplil's'ki protomista*, în *Archeologija*, 3, Kiev, 1993, p. 52-63.

Introducerea în circuitul științific a rezultatelor cercetărilor marilor aşezări tripoliene constituie o sarcină importantă. Pe baza acestor descoperiri pot fi urmărite procesele inițiale de urbanizare, de transformare a stațiunilor de agricultori timpurii în aşezări de tip protourban. Pe teritoriul ocupat de triburile tripoliene, aceste procese au durat până în mileniul IV i.e.n., sincron cu dezvoltarea civilizației protourbane în Orientul Antic. Astfel, Europa de sud-est poate fi inclusă în grupul de regiuni unde a avut loc procesul de formare a civilizațiilor antice orășenești din epoca bronzului. Așezările tripoliene mari, cu o populație până la 10-14 mii de locuitori erau centre integrale, economice, sociale, militare și religioase, prezintând structuri complicate de tipul "nomelor" orientale antice, cu scopul de a fi sub control teritoriul din imprejurime. Aici s-a dezvoltat arhitectura monumentală - construcțiile de apărare și edificiile sociale, au apărut primele elemente ale scrisului. Toate acestea fac actuală studierea în continuare a marilor aşezări tripoliene de tipul "proto-oraș".

T. M. TKAČIUK, *Znakova sistema. Triplil's'koj kul'turi*, în *Archeologija*, 3, Kiev, 1993, p. 91-100.

Pe baza aplicării metodei statistico-poziționale pentru studierea semnelor folosite la ornamentarea vaselor pictate din cultura Cucuteni-Tripolie, în articol se examinează tendințele de schimbare cantitativă a folosirii lor în sistemul de semne la nivel diacronic (etapele Tripolie B_{II} - γ_{II} după T. Passek). La finele etapei C_I și C_{II} - γ_{II} se observă tendințe de reințoarcere la semnele arhaice din etapele B_I și B_I-B_{II}. Se face încercarea de a stabili o legătură între creșterea cantitativă a semnelor folosite în pictura ceramicei de la mijlocul și sfârșitul etapelor C_I și γ_I la semnele arhaice, cu starea de criză a societății purtătorilor culturilor Cucuteni și Tripolie.

Triplil's'ka Kultura Ukrains do 100-riča vidkritea, Teză dopovidej i povidomlen' mižnarodnoj naukovoi konferencii, L'viv, 1993, 80, p.

Membrii expediției arheologice de pe cursul superior al Nistrului, de la Institutul de Etnografie al Academiei de Științe din Ucraina, au organizat între 8 și 10 iunie 1993 în orașul L'vov conferința internațională "Cultura Tripolie în Ucraina", ocazionată de aniversarea a 100 de ani de la descoperirea ei de către vestitul arheolog V. Hvojko. La lucrările conferinței au participat specialiști din Ucraina, Moldova, Rusia și Polonia.

Rapoartele și comunicările prezentate sunt incluse în volumul de față. În ele se reflectă istoricul cercetării culturii Tripolie și locul ei între culturile contemporane din Europa Centrală și orientală (Konoplea, Gurba), rezultatele săpăturilor noilor situri (Konoplea, Kruc, Ryžov, Sochackii, Maleev, Mackevoj, Michal'čišin, Sitnik, Sorokin, Terskii), sau problemele referitoare la geneza și particularitățile variantelor locale ale culturii Tripolie (Zaec, Peleščišin, Ryžov). În unele rapoarte autori s-au referit la economia triburilor tripoliene (Borziac, Sorokin, Gluško, Gusev, Konplja, Celeščišin, Petrun', Pykov, Skakun, Šumova), la relațiile culturii Tripolie cu culturile din vecinătate (Nipolova, Peleščišin, Tovkajlo, Cvek). Au fost analizate și unele aspecte ale dezvoltării culturii, ca cel socio-economic (Kolesnikov) și ideologic (Grupalo, Picišin, Movša, Tkačiu, Cvek, Ovčinikov, Čmichov). Unele lucrări au pus și problema continuității tradițiilor tripoliene în arta contemporană ucraineană (Leaščenko, Noga).

I. I. ZAEC', B. S. ŽURAKIVSKII, *Ochorona posiviv ta vrožaju zernovich zemlerobami. Tripilea. Podil's'ka starovina*, în *Zb. nauk. prac.*, Vid. red. V. A. Kosakivs'kij, Vinica, 1993, p. 78-85.

Folosind datele arheologice și etnografice, autori fac încercarea de a reconstituî unele dintre fenomenele interesante ale economiei primitive: paza semănăturilor și a recoltei de către agricultori.

Dezvoltarea agriculturii a dus la schimbări esențiale în biogeneza naturală, creând tipul ei cultural propriu. Acest fapt a dus la înmulțirea în masă a rozătoarelor. Chiar în etapele timpurii ale economiei bazate pe consum, se foloseau diiferite metode de luptă cu rozătoarele precum cea biologică, mecanică sau magică, care și-au găsit reflectare și în materialele arheologice. Ţărpele, cucuveaua și vulpea - ajutoare active ale agricultorului în protecția semănăturilor și recoltelor, au fost divinizate de om, imaginile lor constituind elementul principal al ornamentului pe vase, poate, chiar și pe pereții locuințelor, depozitelor de cereale și altor construcții. Pentru păstrarea recoltei se foloseau, de asemenea, vase ceramice, gropi cerealiere cu pereții arși.

Metodele de luptă menționate au jucat un rol important în dezvoltarea agriculturii în regiunea Bugului Sudic și a cursului mijlociu al Nistrului, demonstrând cunoștințe profunde ale populației tripoliene referitoare la mediul înconjurător.

V. P. KOSAKIVSKIJ, *Zobrazenne tvarin na keramici z triplil's'kogo poselennea Čečel'nik*, în *Archeologija*, Kiev, 1994, p. 148-149.

În cursul cercetărilor din aşezarea tripoliană Čečel'nik (faza C_I după T. S. Passek) pe căteva vase biconice mari, cu gât îngust, și pe un vas în formă de pară au fost descoperite reprezentări de animale, realizate cu vopsea. Animalele sunt reprezentate în "medalioane" ovale, într-un stil convențional - realist, iar pe cinci vase sunt desenați câini. Uneori este redat sexul animalului. Încărcătura semantică a desenelor este corelată cu funcția de apărare, ținându-se cont de poziția "războinică", agresivă a animalului și de mitologia populației vechi de pe teritoriul Ucrainei.

E. V. OVČINNIKOV, *Modeli peči z tripil'skogo poselennea Berezivka*, în *Archeologija*, 3, Kiev, 1994, p. 149-151.

În timpul investigațiilor arheologice, în aşezarea din apropierea satului Berezovka, raionul Gaivoron, regiunea Kirovograd, a fost depistat un model de cupor. Acesta este un obiect ceramic, gol înăuntru, în formă de potcoavă, executat din lut fin, cu adaoș de nisip mărunțit. Gura cuporului are o formă ovală, în față căreia se găsește o treaptă mică cu gardină ridicată în sus. Pe pereții și vatra cuporului se observă proeminențe reliefate și butonașe concave, care alcătuiesc o compoziție din patru părți, precum și proeminențe zoomorfice în formă de coarne. Modelul este însoțit de un decor realizat din caneluri, stămpilă zimțată și linii incizate. În articol se face referință și la un model asemănător de cupor de la Slatino (Bulgaria) și se încearcă să se explice semnificația modelelor de cupoare, care au jucat un rol semnificativ în ritualurile legate de cultul fertilității.

I. B. PALAGUTA, *Novi dani pro schidni zv'jazki tripil's'koj kul'turi*, în *Archeologija*, 1, Kiev, 1994, p. 134-137.

Ceramica descoperită în anii 1987-1989 în zona de inundare a barajului hidrotehnic de la Cremenciug (regiunea Čerkassy) permite precizarea cronologiei contactelor triburilor tripoliene cu portatori culturii Nipru-Doneț.

În articol se face o reconstrucție a vaselor tripoliene din aşezările culturii Nipru-Doneț. Vasile tripoliene ornamentate (descoperite în arealul culturii Nipru-Doneț) prezintă analogii cu materialele din aşezările tripoliene din etapa Tripolie B_I-Cucuteni A₃-A₄.

În această perioadă, în cadrul complexelor tripoliene apar elemente "stepice": ceramica cu adaoș de scoică în pastă, sceptre din piatră. Elementele culturii Srednij Stog sunt destul de frecvente în complexele ceramice tripoliene, în timp ce influența culturii Nipru-Doneț asupra culturii Tripolie este neînsemnată.

Problemy chronologij kul'tur eneolita-bronzovogo veka Ukrainskogo iugo-vostočnoj Evropy, în Tez. dokl. meždunar. konf. - Dnepropetrovsk: Izd-vo. DGU. 1994, p. 85.

Publicația conține rezultatele cercetărilor de teren și elaborările teoretice privitoare la problemele periodizării și cronologiei culturilor din eneolitic și epoca bronzului de pe teritoriul Ucrainei și Europei de sud-est. Câteva articole sunt dedicate problemelor cronologiei culturii Tripolie. Cronologia relativă a aşezărilor grupului local de pe Bugul mijlociu din

cultura Tripolie a fost stabilită de către S. O. Gusev, pe baza comparației grupelor tipologice și a categoriilor de inventar. În primul rând a ceramicii. Așezările cu complexe asemănătoare tipologic, grupate în tipuri de monumente, care s-au succedat pe parcursul evoluției grupului local (etapa B_I-B_{II}-începutul etapei C_I) au fost analizate de V. F. Petruni.

Sunt prezentate și posibilitățile petrografiei arheologice în procesul de determinare a cronologiei relative a aşezărilor tripoliene (așezarea de la Maidaneckoe) și stabilire direcțiile valurilor de colonizare din regiunile vestice spre est (stațiunile Kodyma, Berecovskaja GES).

E. V. Cvek acordează periodizarea culturii Tripolie în arealul de est. Autoarea a evidențiat patru etape în evoluția culturii de la începutul formării ei (etapele Tripolie B_I-Cucuteni A₃-A₄) și până la sfârșitul etapei târzii a tripolianului.

N. V. RINDINK, *Dejaki pitannea ideologii davn'ozemlerobs'kich plemen*, în *Archeologija*, 1, Kiev, 1994, p. 145-147.

În articol este analizat detaliat simbolul şarpelui-balaur, a căruia semnificație este foarte contradictorie. Apărut pentru prima dată în paleolitic, simbolul şarpelui este cunoscut în toate epociile arheologice. Însemnatatea acestei imagini cu timpul s-a schimbat.

O atenție deosebită merită pandantivul în formă de romb descoperit în aşezarea Soroka I, stratul Ia din varianta nistriana a culturii Bugo-Nistrene. Ornamentul aplicat pe obiect amintește o şopârlă sau un balaur. Imaginea balaurului, fiind legată de umiditatea cerească și lumina solară, într-un romb-simbol feminin - reflectă ideea fertilității. Autorul nu exclude nici alte variante de interpretare a descoperirii. E posibil și al doilea nivel de percepție, în cadrul căruia obiectul de podoabă apare ca un simbol astral-coptic (solar). Rombul simbolizează și spațiul, cele patru părți ale lumii. Ambele tratări nu se exclud, ci se completează una pe alta.

V. O. ŠUMOVA, *Tripil'ske poselennea Vasiliivka na Seredn'omu Dnistri*, în *Archeologija*, 1, Kiev, 1994, p. 79-88.

În articolul respectiv autoarea prezintă materialele din aşezarea tripoliană de lângă satul Vasilevka de pe cursul mijlociu a Nistrului (raionul Sochireni, reg. Cernăuți), atribuită fazei Tripolie B_I-Cucuteni A₃₋₄. Au fost cercetate, de asemenea, detalii cu privire la topografia și planimetria aşezării și unele tehnici de construcție a locuințelor. Atenția principală a fost acordată analizei complexului ceramic, al căruia specific constă în păstrarea unui sir de trăsături proprii etapei precedente, reflectate îndeosebi în caracteristicile tehnologice și stilistice. Sunt studiate unele probleme ale dezvoltării monumentelor de la sfârșitul fazei B_I, făcându-se observații asupra influențelor reciproce dintre elementele locale și cele inovatoare. Lipsa unor analogii directe cu monumentele din faza B_I, investigate în egală măsură, a impus comparații mai largi cu siturile din etapa respectivă de pe teritoriul Ucrainei, Moldovei și României. Materialele publicate sporesc simțitor informațiile referitoare la etapa Tripolie dezvoltată.

B. S. ŽURAKOVSKIJ, *Pro technologiju vigotovlenneia tripil'skoj keramiki*, în *Archeologija*, 1, Kiev, 1994, p. 88-92.

Problema tehnologiei confectionării ceramicii necesită noi cercetări. În diferite așezări tripoliene s-au găsit fragmente de vase, sparte în bucăți orizontale ca niște inele. Experiența a confirmat că tripolienii foloseau la confectionarea vaselor lipirea unor benzi / fâșii orizontale. Pregătirea materiei prime

avea o deosebită importanță în funcție de destinația, forma și dimensiunile vasului. Este analizat procesul de lipire pe etape, a vaselor de către olarii culturii Tripolie, precum și unelele folosite: suportul presurat, împingătorul de lemn, diferite obiecte de ornamentat, ștampila dințată, cuțite, și.a. Tehnologia lipirii în benzi orizontale a fâșilor/sulurilor a constituit un element de progres. El a persistat în regiunile din dreapta Niprului până la apariția roții olarului la slavi.

EDUARD OVČINNIKOV, GALINA BODAREU

WOLFGANG SCHULLER (coordonator), *Siebenbürgen zur Zeit der Römer und der Völkerwanderung*, Köln-Weimar-Wien, Böhlau, 1994, 276 p.

Cu un titlu incitant și sub-girul prestigios al lui Wolfgang Schuller - profesor de istorie antică la Universitatea din Konstanz, Germania - cartea *Siebenbürgen zur Zeit der Römer und der Völkerwanderung* reunește cea mai mare parte a referatelor susținute, în anul 1988, la Mainz. Volumul conține nume reputate ale istoriografiei românești și de peste hotare, iar textele tratează probleme despărțite de intervale mari de timp (din neolicic până la sfîrșitul Imperiului Carolingian), dar unitate din punct de vedere tematic.

Cartea este deschisă de lucrarea regretatului Kurt Horedt, *Die Kulturdrift aus der Ägäis in den Raum zwischen Theiss, Donau und Drnester*. Autorul, în memoria căruia a fost dedicată această carte, urmând teza lui Fritz Schachermeyer, descrie "fluxul cultural" ce avut loc dinspre Marea Egee spre regiunile carpato-dunărene. În sprijinul teoriei sale, Kurt Horedt face referire la influențele în arhitectură la templele de tip megaron, la împrumuturile legate de ornamentica în formă de spirală și la împrumuturile care se regăsesc la ustensilele vieții cotidiene și la idoli, amintind în finalul articolului de minereurile aduse din zona Mării Egee.

Arnold Hutmahn prin intermediul articoului său, *Die Medizin in Siebenbürgen vor der Einwanderung der Siebenbürger Sachsen*, ne introduce în lumea fantastică și plină de mistere a târnăvitorilor. Folosindu-se din plin de rezultatele cercetărilor arheologice și lingvistice, autorul prezintă într-o manieră originală cunoștințele și activitățile din domeniul medical al populațiilor care au trăit în Transilvania din perioada neolicic până la venirea sașilor.

În articolul *Siebenbürgen in der Römerzeit*, Dumitru Protase prezintă un tablou amănuntit al structurii populației (raportul dintre autohtoni și coloniști), al sistemului de apărare și al vieții economice, sociale și nu în ultimul rând al celei culturale din Transilvania, pentru ca în finalul articolului să pună accent pe continuitatea populației dacico-romane de după retragerea aureliană.

Imaginea Transilvaniei din perioada prezenței romane este mult îmbogățită de articolele lui Nicolae Gudea, *Das römische Limes in Siebenbürgen* - în care autorul descrie cu minuțiozitate limesul dacic precum și locurile unde armata romană, din provincia Dacia și-a construit locurile de cantonare - și Mircea Babeș, *Zur Frage der Kontinuität und Romanisierung der Geto-Daker*, unde autorul încercă să demonstreze supraviețuirea unei culturi dacice preromane în perioada stăpânirii romane în Dacia. Mircea Babeș consideră că teoria lui nu negă procesul de romanizare pentru că romanizarea a fost în primul rând un proces lingvistic

datorită adoptării limbii latine. Discuția privind problema continuității este purtată pe un ton firesc, lipsită în totalitate de acele vicii terminologice care erau prezente în unele discursuri de dinaintea anului 1989.

Attila Kiss descrie în articolul său, *Über ein Insigne des Gepidenkönigs Omharus von Apahida*, saga recuperării pieselor lor de la Apahida și studiul cercetărilor istorice legate de această descoperire. Autorul crede că aceste ornamente provin de la o coroană primă probabil de regele Omharus, în secolul al V-lea, din partea curții bizantine. Dacă teoria lui Attila Kiss va fi acceptată de lumea științifică, înseamnă că prima încoronare a unui rege germanic a avut loc în Transilvania, mai precis la reședința sa pe care istoricul maghiar o localizează în apropiere de Cluj-Napoca.

Eva Garam în articolul intitulat *Die Awaren in Siebenbürgen*, tratează istoria avarilor de la formarea lor, prin unirea, în secolul al VI-lea, a heptaliilor cu populațiile shuan-shuan, până în secolul al IX-lea, cind avari dispar de pe scena politică a Europei fiind absorbiți de populația maghiară.

În articolul *Zur Frage der Frühslaven in Siebenbürgen*, regretatul arheolog Radu R. Heitel abordează controversata problemă a prezenței slavilor în spațiul transilvan. Autorul este de părere că primele prezențe slave (secolul al VI-lea) în Transilvania au fost sporadice, având caracterul unor razii, invazia de mai târziu (secolul al VII-lea) a populațiilor slave fiind caracterizate de numeroase conflicte cu gepizii, avari și populația romanizată, spre finele secolului al VII-lea slavii din Transilvania sfârșind prin a fi asimilați.

O imagine de ansamblu asupra istoriei Transilvaniei de la răzoaiele marcomanică până la venirea maghiarilor ne oferă Herwig Wolfram în articolul său *Donau- und Karpatenraum von Völkerwanderung bis Karolingerzeit*.

Cartea se încheie cu articolul istoricului clujean, acum în Germania, Volker Wolmann, *Die Erforschung der Römer- und Völkerwanderungszeit in Siebenbürgen*. Foarte bine documentat, articolul ne prezintă largul interes pe care l-a susținut, începând din evul mediu până în epoca contemporană, trecutul Transilvaniei.

Cartea nu are pretenția de a oferi o imagine exhaustivă asupra istoriei Transilvaniei începând din neolicic și până la venirea maghiarilor, dar ne ajută să ne formăm o părere asupra complexității acestui spațiu central-european, care, după cum am putut remarcă, a fost din cele mai vechi timpuri un spațiu multicultural.

S. D. KRYŽICKIJ, N. A. LEIPUNSKAJA, *Ol'via. Kimmerii*, Nicolaev, 1997, 194 p. + 10 pl. color.

Studiile monografice privitoare la Olbia pontică, destul de numeroase în ultimii ani, au sporit cu o lucrare științifică de popularizare semnată de către doi reprezentanți cunoscuți ai școlii de arheologie și istorie antică din Ucraina - S. D. Kryžickij și N. A. Leipunkaja.

Cartea recenzată, alcătuită din patru capitulo împărțite în subcapitole și încheiată cu patru anexe, se înscrie firesc în sirul sintezelor referitoare la istoria orașului nord-pontic¹, impunându-se, în același timp, prin structura sa complexă, prin noutatea informațiilor rezultate în urma investigațiilor arheologice recente și prin ilustrația deosebit de bogată.

Primul capitol, intitulat „Istoricul cercetării” (p. 7-18), prezintă câteva etape în studierea istoriei orașului, începând cu sfârșitul secolului XVIII și până în prezent. Pentru prima etapă - până la sfârșitul secolului XIX - când în atenția cercetătorilor se aflau mai ales izvoarele literare, epigrafice și numismatice, sunt amintiți: N. Arkas, I. P. Blaramberg, F. Brun, P. I. Keppen, I. M. Murav'ov Apostol, P. S. Pallas, A. S. Uvarov și.a. De o mențiune aparte se bucură V. V. Latyshev, a cărui merită în studierea istoriei Olbiei nu sunt subliniate, totuși, în suficientă măsură².

A doua etapă coincide cu activitatea marelui arheolog rus B. V. Pharmakovsky, care în 1901 începe săpăturile sistematice de la Olbia (în oraș și necropolă), impunând o metodă de săpătură urmărată cu unele completări până astăzi, metodă care prevede decaparea succesivă a straturilor culturale pe suprafețe mari (casete de 20 X 20 m și absența martorilor).

Concomitent, încep săpăturile și în hora orașului. (V. I. Goškevič și.a.), iar E. von Stern obține rezultate importante în urma cercetărilor de la Berezani.

După moartea lui B. V. Pharmakovsky urmat o perioadă mai puțin fastă în cercetarea Olbiei (1927-1935), depășită de către elevii acestuia: A. N. Karasev, E. I. Levi, L. M. Slavin,

¹ Vezi lucrările inegale ca valoare dar cu aspect de sinteză: V. V. Latyshev, *Issledovaniya ob istorii i gosudarstvennom stroe goroda Ol'vii*, St. Peterburg, 1887; E. Bellin de Ballu, *Olbia. Cité antique du littoral nord de la Mer Noir*, Leiden, 1972; A. Wąsowicz, *Olbia Pontique et son territoire*, Paris, 1975; Ju. G. Vinogradov, *Olbia*, XENIA, Konstanz, 1981; idem, *Političeskaja istorija Ol'vijskogo polisa*, Moskva, 1989; idem, S. D. Kryžickij, *Olbia. Eine altgriechische Stadt im nordwestlichen Schwarzmeerraum*, Leiden - New York - Köln, 1995.

² Remarcabil istoric și epigrafist a lăsat o sinteză asupra istoriei Olbiei (vezi nota 1), care n-a fost înlocuită până în prezent. Lucrarea lui Ju. G. Vinogradov, *op. cit.*, 1989, în pofta intenției declarate a autorului (p. 3 și urm.) nu face decât să o complețeze.

Raskopki, istoria, cul'tura, Nicolaev, "Vozmojnosti i zadaniia arheologicheskikh issledovanij v Olbii", 1997, care, împreună cu mai mulți colaboratori, au efectuat săpături într-o a treia etapă de cercetare a Olbiei, cu rezultate de excepție materializate în numeroase publicații.

După 1972 conducerea săpăturilor a fost preluată de către unul dintre autorii cărții de față (S. D. Kryžickij), iar din 1995 în fruntea șantierului arheologic de la Olbia se află V. V. Krapivina. Printre rezultatele obținute în această ultimă etapă de cercetare a orașului, necropole și a teritoriului rural sunt amintite: precizarea celui mai vechi tip de locuință a olbiopolitilor (locuințe adâncite și semiadâncite), descoperirea temenos-ului de vest al Olbiei - cea mai timpurie zonă sacră din Nordul Pontic în viziunea autorilor³ -, descoperirea porților de vest ale orașului, emiterea ipotezei (în urma săpăturilor efectuate) existenței a încă unei agore în centrul părții nordice a orașului de jos. Au fost obținute rezultate interesante datorită cercetărilor subacvatice din zona inundată a orașului antic și au continuat săpăturile de amploare efectuate în teritoriul rural de către arheologi din Kiev, Nicolaev și Sankt Peterburg (fost Leningrad).

Că o concluzie la acest capitol să mențione bogăția și coerenta informațiilor prezентate, însotite de observații pertinente. Limitarea "Istoricului cercetării" doar la cercetările arheologice o consider drept o scăpare, chiar dacă conștientă, a autorilor⁴.

Următorul capitol, conceput ca o „Schijă istorică” (p. 19-34), începe cu o scurtă prezentare a colonizării grecești înțeleasă ca un proces complex cu cauze multiple, pe fondul căreia este scos în relief caracterul „spontan” al colonizării împrejurimilor Olbiei, valul de coloniști neavând o organizare anterioară strictă și constând îndeosebi din locuitori rurali. Autorii nu dispun de date suficiente pentru a considera, că Olbia din momentul întemeierii (în al doilea sfert, - către mijlocul secolului VI a.Chr.) avea deja statut de oraș și de stat.

³ Până în momentul apariției cărții încă nu se cunoșteau rezultatele săpăturilor arheologice din 1997 de la Berezani efectuate de către V. V. Nazarov și V. M. Otreško, care au dus la descoperirea celui mai vechi temenos din Nordul Pontic, datat de către autorii săpăturii în a doua jumătate a secolului VI - începutul secolului V a.Chr., Vezi V. V. Nazarov, *Temenos berezanskogo poselenia*, în *Materiali II - i Mikolaiv's'koi oblasnoi kraeznavčnoi konferencii* „Istoria, etnografija, kul'tura, novi dosljenija”, tom. I, „Mikolaiv, 1997, p. 27-29.

⁴ Poate că astfel se explică și absența din economia capitolului a numelor lui M. I. Rostowzew și S. A. Žebelov, care și-au adus un aport semnificativ mai mare la cercetarea istoriei Olbiei decât mulți dintre arheologii menționați în repetate rânduri.

Despre Olbia ca stat se poate vorbi abia odată cu sfârșitul celei de a doua treimi a secolului VI a.Chr., când întreaga regiune a Bugului de Jos fusese populată de către greci printr-o colonizare „spontană”⁵.

Autorii delimită istoria Olbiei în trei perioade de bază: 1) elenă (de la întemeierea orașului până la jumătatea secolului I a.Chr.; 2) greco-romană (până la a doua invazie gotică, în 269/270 p.Chr.); 3) post-antică⁶ (până la jumătatea sau până în al treilea sfert al secolului IV p.Chr.), analizând fiecare etapă și expunând pe larg evoluția horei.

Perioada de maximă prosperitate a Olbiei și a teritoriului său rural coincide cu sfârșitul secolului IV - prima jumătate a secolului III a.Chr., când suprafața orașului atinge 50-55 de ha, cartiere întregi sunt reclădite, statul emite monedă de aur, iar în teritoriul rural se răspândește construcțiile din piatră.

Decăderea Olbiei începe de la jumătatea secolului III a.Chr. și o nouă stabilizare a vieții citadine are loc odată cu includerea orașului în componența provinciei romane Moesia Inferioră la jumătatea secolului II p.Chr.⁷ După a doua invazie gotică orașul își pierde treptat caracterul său antic.

Expunerea pe parcursul întregului capitol este în general temeinică argumentată, deși pe alocuri mai apar unele semne de întrebare. *Exempli gratia*, la p. 25 autorii vorbesc despre importul vinului de Peparetos la Olbia. Într-o cuvântare a sa Demosthenes, într-adevăr, vorbește despre exportul vinului de către Peparetos spre Pontul Euxin⁸, dar atât timp cât amforele de Peparetos încă n-au putut fi identificate printre importurile ceramice de la Olbia, mi se pare insuficientă argumentată idea importurilor vinului de Peparetos în orașul nord-pontic. La p. 26 S. D. Kryžickij și N. A. Leipunskaja invocă rolul neînsemnat al cetătenilor de rând în viața politică a polis-ului, uitând că istoria, inclusiv cea a Olbiei, a fost întotdeauna marcată de rolul jucat de personalități, care au știut, într-o măsură mai mare sau mai mică, să-și atragă energia acelor „cetăteni de rând”. Iar scrisoarea pe plumb de la Berezani⁹ este mult prea complexă pentru a putea fi epuizată în câteva rânduri și facându-se trimitere la traducerea nu tocmai exactă a primului editor.

„Cultura Olbiei”, materială și spirituală, alcătuiește subiectul capitoului III (p. 35-70), cunoscând aceeași peri-

odizare ca și istoria polis-ului. Particularitatea esențială a primei etape o constituie evoluția tradițiilor grecești, îndeosebi iōiene și atice, care nu rămân neschimbate cu trecerea timpului. Mai târziu – în perioada elenistică – crește influența culturii sud-pontice; micro-asiatice și a centrelor insulare, cu care sunt stabilită legături economice foarte strânse.

Romanizarea a afectat cultura Olbiei într-o măsură simțitor mai mică în comparație cu alte centre nord- și nord-vest pontice.

În economia capitolului un loc aparte îl ocupă prezentarea ceramicii, care este descrisă după forma vaselor, ornament, funcționalitate etc., subliniuindu-se nivelul artistic înalt al producției ceramice, manifestat atât la vasele de import cât și la cele de factură locală. Pe larg este descrisă și sculptura antică de la Olbia, prezentă în toate etapele de dezvoltare ale orașului, începând cu perioada arhaică târzie și până în epoca romană.

În viziunea autorilor, particularitatea caracteristică a operele de artă din orașele antice nord-pontice și, inclusiv, a celor de la Olbia, o constituie prezența în stilistica lor a două linii de dezvoltare, care, totuși, nu mergău întotdeauna paralel, ci adeseori se intersecțau și se influențau reciproc în ceea ce privește tratarea diferitelor modele și motive ornamentale. Una dintre aceste linii era reprezentată de către modelele artei antice propriu-zise, iar a doua – de către operele meșterilor locali. În operele de artă olbiene predomină prima linie, influența creației artistice locale fiind mai slabă în comparație cu Bosporul sau Hersonesul.

Ultimul capitol, „Orașul” (p. 71-174) are structura cea mai complexă și constă din următoarele subcapitole: condițiile naturale, dezvoltarea planimetriei orașului, complexele de apărare, centrul social administrativ și comercial, centrele de cult, complexele de locuințe, suburbia orașului, complexele gospodărești și de producție, necropola, teritoriul rural.

Cartea se încheie cu patru anexe utile: 1) „Excursia prin oraș” (p. 175-179), care prezintă trei itinerarii de vizitare a orașului antic (itinerariul scurt, mediu și lung) și sunt descrise succint principalele obiective de interes turistic ale rezervației arheologice „Olbia”; 2) un dicționar al termenilor de specialitate și ai numelor (p. 181-186); 3) literatura citată pe parcursul lucrării (p. 187-190); și 4) lista prescurtărilor (p. 191).

această problemă.

⁸ MAPTYPIAI, § 35.

⁹ Editată de Iu. G. Vinogradov, *Drevnejšee grečeskoe pis'mo s ostrova Berezani*, în: VDI, 4(118), 1971, p. 74-100, scrisoarea a fost ulterior discutată în repetate rânduri de epigrafiști de prestigiu. Pentru istoriografia românească amintesc nota lui D. M. Pippidi, *O nouă scrisoare pe plumb descoperită la Olbia*, în: „Studii de istorie și epigrafie”, București, 1988, p. 114-116, care apreciază la primul editor „remarcabilă acribie și comentariul bogat”. Nu este locul aici pentru a-mi argumenta dezacordul față de această apreciere și mă limitez doar la a face trimitere la M. Wörrle, *Stadt und Fest im kaiserzeitlichen Kleinasiens*, München, 1988, spre a se vedea ce înseamnă remarcabilă acribie și comentariul bogat în studierea unei inscripții.

⁵ Pare puțin credibilă ipoteza unei *terra deserta* pentru întreaga regiune a Bugului de Jos în secolul VI a.Chr. Am putea presupune mai curând conviețuirea de la bun început, în teritoriul rural al orașului, a coloniștilor greci cu populația indigenă, conviețuire pentru care pledează (până la proba contrarie) procentul însemnat al ceramicii lucrate cu mâna din aşezările rurale, cât și locuințele adâncite și semiadâncite frecvente în perioada arhaică la Olbia și care ar fi putut fi împrumutate de către greci de la populațiile învecinate.

⁶ Eu aş opta pentru denumirea perioadei ca antică târzie.

⁷ Despre includerea Olbiei în componența Moesiei Inferioră în 198 p.Chr. conf. V. V. Krapivina, *Ol'via. Material'naja kul'tura I-IV vv. n. e.*, Kiev, 1993, p. 149 și urm., care amintește și discuții anterioare din literatura de specialitate legate de

La o privire de ansamblu asupra întregii cărți ţin să menționez, că, în pofida caracterului de popularizare al seriei în care a apărut, lucrarea recenzată se impune, printre-un limbaj științific riguros, printre-o documentare solidă și prin elemente de noutate, prezentându-se ca sinteza cea mai recentă și cu ceea mai complexă structură privind istoria Olbiei. Materialul ilustrativ deosebit de bogat, alcătuit din 207 desene și fotografii, zece planșe color și câteva desene și fotografii.

A. S. RUSJAEVA, V. M. ZUBARI, *Bospor Kimmerijskij: istorija i kul'tura*, Nicolaev, "Vozmožnosti Kimmerii", 1998, 109 p.

După publicarea celor câtorva cărți privitoare la istoria și cultura Bosporului Cimerian¹ o nouă sinteză asupra aceleiași problematici nu se putea impune decât în planul unei lucrări de popularizare, care a și apărut foarte recent datorită a doi specialiști de la Kiev - A. S. Rusjaeva și V. M. Zubari.

Monografia recenzată începe cu un cuvânt introductiv, urmat de șapte capitole, concluzii și lista literaturii recomandate.

În introducere (p. 3-4) autorii rezumă istoricul cercetării unui stat, care a apărut ca rezultat al unirii tuturor orașelor bosporane și al incluirii triburilor locale din împrejurimi, stat care a existat mai bine de un mileniu în încercuirea nomazilor războinici, prezentându-se ca un fenomen unic al lumii antice.

Capitolul I, „Colonizarea Bosporului Cimerian de către grecii ionieni” (p. 5-17) tratează probleme precum: izgonirea cimerienilor, colonizarea greacă a Bosporului, Panticapaion, alte polisuri și așezări, principiile de viață ale grecilor bosporani, realizările culturale ale elenilor. A. S. Rusjaeva și V. M. Zubari încearcă să acrediteze ideea că numai după ce s-au convins de plecarea definitivă a cimerienilor, grecii din Asia Mică au decis să colonizeze teritoriile de la nordul Pontului Euxin rămase pustii. Astfel, fără a-și asuma grija unei argumentări temeinice, autorii îmbrățișează teoria unei *terra deserta* și a caracterului preponderent agrar al colonizării teritoriilor nord-pontice. Tot unui cititor neavizat îi sunt adresate și câteva păreri proprii, dintre care amintesc explicarea numelui capitalei Panticapaion prin traducerea „multe livezi”.

În capitolul II, „Primii pași pe calea constituirii statului bosporan” (p. 18-25), este subliniat caracterul pașnic al colonizării milesiene în toate regiunile pontice². Autorii menționează și caracterul incert al puterii politice a Arheanaktizilor, invocând mărturiile lui Diodor din Sicilia³.

Următoarele trei capitole sunt consacrate dinastiei Spartokizilor și evenimentelor legate de domnia lui Mithridates VI Eupator: Capitolul III, „Crearea și înflorirea statului

interesante, elaborate pe motive arheologice de către pictorul Vladimir Bahtov, oferă cititorului posibilități de informare sporite.

Recomand această carte tuturor celor care doresc să se informeze temeinic și relativ repede asupra diverselor aspecte din istoria milenară a Olbiei pontice.

VICTOR COJOCARU

A. S. RUSJAEVA, V. M. ZUBARI, *Bospor Kimmerijskij: istorija i kul'tura*, Nicolaev, "Vozmožnosti Kimmerii", 1998, 109 p.

bosporan sub primii Spartokizi” (p. 26-44); Capitolul IV, „Încărcarea principiului de transmitre a puterii monarhice și stingerea dinastiei Spartokizilor” (p. 45-60); Capitolul V, „Căderea dinastiei Spartokizilor și Mithridates VI Eupator” (p. 61-68).

Nașterea dinastiei Spartokizilor, legată de numele lui Spartokos, a fost mult dezbatută în literatura de specialitate. A. S. Rusjaeva și V. M. Zubari văd o mărturie importantă a înrudirii Spartokizilor cu regii traci în simbolistica de stat legată de religia lui Dionysos și Apollon. La fel ca și regii traci, Spartokizii își coborau genealogia mitologică până la Eumolpos fiul lui Poseidon. Este foarte probabil - cred autorii - că unul din reprezentanții neamului regal din Tracia să fi apărut în Bospor ca urmare a încheierii unei căsătorii dinastice cu fiica ultimului dintre Arheanaktizi, care n-ar fi avut urmași pe linie masculină.

Leukon I, urmașul lui Satyuros I, întrunea într-un mod original funcția de arhonte pentru grecii bosporani și pe cea de rege pentru „barbarii” din regiune.

Sub domnia lui Eumelos, Bosporul corespunde în cea mai mare măsură unui stat de tip eleno-barbar, în care armata constă din mercenari și există un cult al lui Pairisades. Cu toate acestea, Bosporul n-a reprezentat o monarchie elenistică în sensul adevărat al cuvântului.

În teritoriul rural al statului bosporan au loc schimbări importante către jumătatea secolului III a.Chr., când, din cauza secelor îndelungate și a războielor, marea majoritate a așezărilor din estul Tauridei pier ori sunt părăsite de către locuitori:

Referindu-se la episodul important scris de către Mithridates în istoria Bosporului, autorii consideră că regele ar fi putut crea un stat puternic, care ar fi cuprins întregul Pont Euxin, cu orașe autonome și ununi de triburi, dacă ar fi promovat mereu o politică filoelenă moderată și n-ar fi tins spre cuceriri necontenite de teritorii străine și dacă n-ar fi impus rânduielui

¹ Amintim aici: M. I. Rostowzew, *Antičnaja dekorativnaja živopisi na juge Rossii*, Petrograd, 1914; idem, *Skythien und der Bosporus*, Bd. I, Berlin, 1931; Bd. II, Stuttgart, 1993; V. F. Gajdukeviči, *Das Bosporeanische Reich*, Berlin-Amsterdam, 1971.

² O mărturie clară, valabilă cel puțin în cazul Bosporului

Cimerian, împotriva caracterului pașnic al colonizării grecești a întregului litoral nord-pontic ne-o prezintă Strabon, *Geografia*, XI, II, 5.

³ Atenției autorilor a scăpat studiul lui S. A. Žebelev, *Bosporskie Arheanaktidy*, în *Severnoe Pričernomor'e*, Leningrad, 1953, p. 28.

semiranică în orașele grecești. Un asemenea mod de abordare a problemei mi se pare, totuși, prea simplist și având puțin de a face cu gândirea istorică, care trebuie să reconstituie și să analizeze cea a fost și nu ce ar fi putut fi dacă...

Capitolul VI, „Statul bosporean și Imperiul Roman” (p. 69-95), este împărțit în următoarele subcapitole: urmășii lui Mithridates VI Eupator; trecerea puterii către o nouă dinastie; pericolul barbar; organizarea teritoriului rural; activitatea gospodărească; comerțul și circulația monetară; compoziția socială a populației; noile împrumuturi și influențe culturale.

Intrat în sfera de influență a romanilor, odată cu dispariția de pe scena politică a lui Mithridates VI Eupator, statul bosporean va rămâne în sfera politică Imperiului până către jumătatea secolului III p. Chr. Aceste relații prietenești sunt încălcate când regele Rheskuporis IV i-a cedat puterea asupra unei părți din regat lui Pharsanzes și când pornesc expediții barbare organizate din ținuturile Bosphorului asupra provinciilor romane.

Ultimul capitol, tratează probleme precum: imixtiunile barbare în Bosphor, invazia hună și istoria ulterioară a Bosphorului, particularitățile dezvoltării economice, structura socială a populației, pe calea culturii creștine.

Și ca să încheie, menționez, că lucrarea recenzată, elaborată pe baza unei părți din literatura de specialitate privitoare la istoria și cultura Bosphorului Cimerian, folosește necritic unele izvoare literare și epigrafice și aproape că face abstracție de cele arheologice, adresându-se, evident, unui public profan. În pagina de încheiere (p. 107) autorii dezvăluie cumva scopul cărții și anume, de a sublinia importanța mare a acestei formațiuni statale atât de unice în lumea antică, care a existat pe teritoriul actual al Ucrainei (și al Rusiei n.n.) și de a aminti fiecărui om civilizat datoria de a contribui la păstrarea moștenirii culturale lăsate de Regatul Bosphor. Dar, mă întreb, același scop oare n-ar fi putut fi urmărit cu un mai mare succes în unul sau câteva articole de ziar?

VICTOR COJOCARU

NICOLAE IORGĂ, *Chestiunea Dunării (Istorie a Europei Răsăritene în legătură cu această chestie)*, ediție îngrijită de VICTOR SPINEI, Iași, Institutul European, 1998, 332 p.

Reeditarea lucrării lui Niculae Iorga nu este lipsită de interes, cu toate că s-au scurs 85 de ani de la apariția primei ediții. Putem spune că această adevărată scoatere la lumină face parte din efortul întreprins în ultima vreme de reputați specialiști în istorie, de a revalorifica opera marelui predecesor. Editorul acestei recente apariții tipografice, Victor Spinei, s-a remarcat și cu prilejul reeditării critice a principalei sinteze a lui Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, ajunsă la voulmul IV.

Lucrarea de față a apărut într-un moment de maturitate a istoricului, când acesta atinsese un moment de apogeu al activității publicistice. Deja Iorga editase numeroase volume de documente în legătură cu istoria românilor (*Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. I-III, București, 1895-1897; cinci volume de *Documente privitoare la istoria românilor*, în colecția E. Hurmuzaki, vol. X-XV, București, 1897-1913; primele 25 de volume de *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. I-XXIV, București, 1901-1913; vol. XXV, Vălenii de Munte, 1913, la care se adaugă volumele de documente culese din arhivele orașelor ardelene. Alături de acestea, Iorga pusește la îndemâna specialiștilor lucrări importante de sinteză privitoare la istoria românilor și la cea universală. Lucrarea care ne interesează, a fost concepută într-o perioadă în care N. Iorga se implicase tot mai activ în viața politică, intrând în 1907 în Parlament ca deputat, punând în 1910 bazele Partidului Național Democrat, al cărui președinte a fost împreună cu A. C. Cuza. Însăși, tema dezbatută, "chestiunea Dunării", este, de asemenea, în strânsă legătură cu evenimentele contemporane și anume cu războaiele balcanice, ce au determinat ample dezbatieri pe scena politică românească.

Volumul *Chestiunea Dunării* are un specific diferit de al celorlalte opere ale lui Iorga, pentru că nu este o lucrare asupra căreia autorul să se fi aplecat în mod riguros. De fapt ea

reunește un ciclu de prelegeri referitoare la zona Dunării, începând din antichitate (perioada de stăpânire a traciilor) și mergând, după traversarea tuturor epocilor istorice, până la războiul de independență. Prelegerile au fost ținute la Școala de Război din București, consemnată de asemenea de Henri Stahl, fidèle coloctor al marelui istoric. Din punct de vedere structural, lucrarea conține 25 lecții, dar, deși notele inițiale ale lui Stahl au fost revăzute și adăugite de Iorga înainte de publicare, totuși rămâne destul de pregnantă impresia conceperii precipitate, ce dă chiar impresia unei discuții cu cititorul.

Noua ediție a acestei lucrări este, de această dată, mai completă datorită contribuției editorului. În cuprinzătorul studiu introductiv referitor la "chestiunea Dunării" în cadrul concepției istoriografice a lui N. Iorga (p. 5-75), Victor Spinei oferă date lămuritoare legate de circumstanțele apariției cărții în 1913, sintetizând totodată vizuirea lui Iorga privitoare la trecut și concepțiile sale istoriografice. Nu în ultimul rând este prezentat modul de abordare al marelui istoric referitor la "chestiunea Dunării" de-a lungul timpului, făcându-se o amplă analiză istorică și istoriografică a acestei teme, fapt ce suplineste anumite curențe ale lucrării, datorate conceperii sale precipitate.

În ceea ce privește normele de editare, apreciem faptul că editorul s-a condus după criteriile adoptate pentru reeditarea marii sinteze de istorie a românilor despre care am amintit anterior. Victor Spinei a urmărit preluarea căt mai fidelă a textului original, încercând să introducă cititorul în ambianța lingvistică familiară a lui Iorga și contemporanilor săi din epoca imediat anterioară primului război mondial. Astfel, s-au păstrat numeroase forme lingvistice, toponime și hidronime românești arhaice, precum și neologisme cu tentă mai veche, care astăzi au o formă puțin modificată. Pentru identificarea facilă a acestora, dar și pentru a avea o ediție căt mai completă din

punct de vedere științific, editorul a adăugat alături de nota explicativă și un indice de nume foarte bine întocmit, ce șă se șurează considerabil căutarea anumitor repere, în condițiile densității informaționale specifice operei lui Iorga. Tot în același scop, indicele vizacează nu numai textul original ci și amplul studiu introductiv al editorului.

În final putem spune că lucrarea lui Iorga își păstrează actualitatea, după aproape nouă decenii de la prima sa publicare, în condițiile în care această zonă a Europei continuă să fie frâmântată de intense dispute politice atât în interiorul statelor dunărene, cât și pe plan internațional. Deși astăzi

DAN GH. TEODOR, *Meșteșugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV–XI d. Hr.*, Iași, Editura Helios, 1996, 197 p.

Noua carte a prof. univ. dr. Dan Gh. Teodor, asupra căreia se atrage atenția în rândurile de față, se înscrie în rândul contribuților de seamă pe care autorul le-a adus la completarea „petelor albe” din istoriografia românească. Lucrearea a fost realizată, conform precizării de pe verso-ul paginii de titlu, „în cadrul Institutului de Arheologie” din Iași, institut al căruia prestigiu științific – atât pe plan intern, cât și internațional – este inutil a mai li subliniat aici.

După *Introducere* (p. 5–9) în care autorul argumentează importanța întregului său demers, care gravitează în jurul ideii că „pe baza descoperirilor arheologice cunoscute până în prezent, publicate sau inedite” intenția a fost aceea de a însăși „într-o primă sinteză” (subl. C. A.) ansamblul acestor ocupări (meșteșugurile C. A.), indisolubil legate de sedentarismul acelora care le-au practicat”, se desfășoară „miezul” lucrării, structurată în patru capitoale după cum urmează: *Exploatarea și prelucrarea mineralelor* (sic!) – cu subcapitole: 1. Reducerea minereurilor, 2. Făurirea uneltelor, 3. Prelucrarea obiectelor de podoabă, vestimentare și de cult – (p. 10–42); *Meșteșugurile casnice* – cu subcapitolele: 1. Prelucrarea osului, 2. Prelucrarea pieilor, 3. Prelucrarea lânii și a fibrelor vegetale; 4. Prelucrarea lutului, 5. Prelucrarea lemnului, 6. Prelucrarea pietrei – (p. 43–74); *Activitatea în domeniul construcțiilor* (p. 75–97); *Considerații generale* (p. 98–114). *Illustrațiile* (p. 115–161) și *Lista figurilor* (p. 162–166) se constituie într-o completare firească și un argument în plus pentru cele expuse în text de către autor. Pentru a facilita consultarea ei de către cei interesați doar de anumite probleme, cartea a fost prevăzută cu *Indice* (p. 190–196), un instrument indispensabil care – din păcate – lipsește la mai multe dintre cărțile științifice românești. Un Rezumat și lista figurilor (p. 167–189) redactate în limba franceză – anexe care, iatăși, sunt ignorate de către mulți autori și editori de carte în limba română – constituie un prim pas pentru luarea la cunoștință de conținutul lucrării de către interesați, alții decât români. În primul capitol, *Exploatarea și prelucrarea mineralelor*, autorul face o sinteză succintă – dar nu lipsită și de amănunte semnificative – a principalelor „ramuri” din domeniul acestui meșteșug. Deși primul subcapitol a fost intitulat *Reducerea minereurilor* nu a fost șădută cu vederea faza inițială, aceea de extracție a materiei prime. Sunt expuse și principalele sisteme utilizate pentru reducerea minereului. S-ar cuveni observat faptul că deși interdicția exportului de fier din Imperiul Roman și Bizantin spre regiunile „barbare” era legiuță, aceasta nu însemna că era și respectată în practică. Nevoia de repetare legislativă

„chestiunea Dunării” nu mai e de prim plan politic, studiul lui Iorga subliniază încă o dată puternica influență pe care trecutul o exercită asupra prezentului. Dincolo de inerentele ambiguități sau inconveniente, explicabile prin însăși modul de elaborare al lucrării și de stadiul informațiilor acumulate la vremea respectivă, apreciem că în *Chestiunea Dunării* se pot surprinde direcțile gândirii istorice a lui N. Iorga, un istoric polivalent, un spirit universalist.

LAURENTIU RĂDVAN

este un indiciu *tocmai* pentru faptul că se continuă în mod ilicit negoțul cu astfel de produse. Prin urmare, este necesară o abordare nuanțată, nepunând întreaga activitate de prelucrare a fierului pe seama exploatarii „mineralizațiilor de oxizi” și neputând considera o astfel de exploatare drept „singura și cea mai lesnicioasă cale de a obține asemenea materii prime” (p. 21). Într-un paragraf consistent sunt expuse sursele și modalitățile de obținere a sării, acesta fiind unul din motivele cele mai solide pentru inserarea în titlul capitolului a noțiunii de *minerale*.

Capitolul al II-lea cuprinde la rându-i, după cum s-a mai precizat, mai multe subcapitole. Dincolo de o prezentare competență a materialelor arheologice și de o interpretare prudentă a acestora se ridică și câteva semne de întrebare la care doar viitoarele cercetări ar putea să le ofere o soluție căt mai apropiată de realitatea istorică. Autorul a inserat în meșteșugurile casnice și „prelucrarea osului”. Deși „osul șlefuit”, varietatea pieselor și numărul ridicat al acestora din unele complexe arheologice presupune obținerea lor de către o categorie „specializată”, fiind greu de crezut că ar fi fost rezultatul unei activități „casnice” sau ocazionale. De altfel, autorul vorbește despre ateliere de prelucrare a osului și coarnelor de animale, atunci când abordează problema atelierelor „complexe pentru produs piepteni și alte obiecte” (p. 45).

Capitolul III, *Activitatea în domeniul construcțiilor*, dincolo de expunerea seacă a unui domeniu pe care ar putea să o sugereze titlul, a fost concretizat de către autor într-o prezentare complexă, în care se regăsesc integrate clar, și convingător – toate meșteșugurile expuse în capitoalele anterioare.

Ultimul capitol acumulează concluziile la care a ajuns în urma analizei făcute în cele trei capitoale precedente pe baza unui bogat material arheologic, într-o proporție semnificativă inedit.

Cartea profesorului Dan Gh. Teodor care a făcut obiectul prezentării de față, bazată pe o bogată bibliografie, se constituie încă odată într-o oglindă a experienței științifice acumulată de autor în rodnică sa activitate. Dincolo de minimalele observații făcute de autorul acestor rânduri și de faptul că autorul cărții consideră că „în măsură în care marea majoritate a vestigilor scoase la iveală de cercetările arheologice întreprinse în ultima jumătate de secol vor fi publicate” (subl.-C.A.), [cartea] va putea fi temeinic înregătită” (p. 114), se poate considera că, *Meșteșugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV–XI d. Hr.* reprezintă o lucrare care lipsea din „arsenalul” istoriografic românesc a cărei valoare va persista încă multă vreme.

COSTICĂ ASĂVOAIE